

Τμήμα «Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας», Τομέας Ψυχολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Εφαρμοσμένη Ψυχολογία Παιδιού και Εφήβου»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*«Προσωπικοί, οικογενειακοί και σχολικοί παράγοντες διαμόρφωσης της
Φιλοκοινωνικής Συμπεριφοράς σε μαθητές Δημοτικού»*

Ονοματεπώνυμο φοιτήτριας: Καρακούση Ελένη

A.M.: 215027

Η τριμελής επιτροπή:

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: κα. Παпасτυλιανού Αντωνία

Μέλος: κα. Ράλλη Ασημίνα

Μέλος: κα. Πολυχρόνη Φωτεινή

ΑΘΗΝΑ 2020

Πρόλογος

Η παρούσα ερευνητική εργασία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της φοίτησής μου στο ΠΜΣ «Εφαρμοσμένη Ψυχολογία Παιδιού και Εφήβου», ως το τελευταίο στάδιο πριν την ολοκλήρωσή του. Διερευνάται το ζήτημα της φιλοκοινωνικής συμπεριφορά στην ύστερη παιδική ηλικία και ορισμένοι προσωπικοί, οικογενειακοί και σχολικοί παράγοντες που τη διαμορφώνουν. Τηρήθηκαν αυστηρά όλοι οι κανόνες επιστημονικής δεοντολογίας και προτεραιότητα αποτέλεσε η προστασία των συμμετεχόντων.

Η εργασία δεν θα μπορούσε να περατωθεί αν δεν είχα λάβει πολύτιμη υποστήριξη από μία σειρά ανθρώπων, τους οποίους θέλω έναν προς έναν να ευχαριστήσω από καρδιάς. Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια της έρευνας, κα. Αντωνία Παπαστυλιανού, Καθηγήτρια Κοινωνικής Ψυχολογίας και Διευθύντρια του ΠΜΣ, για την επιστημονική καθοδήγηση και τη συμπαράσταση που μου προσέφερε πρόθυμα σε όσες δυσκολίες ανέκυψαν, όχι μόνο κατά τη διάρκεια εκπόνησης της έρευνας αλλά και σε όλη τη διάρκεια του ΠΜΣ.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους διευθυντές και τις διευθύντριες των σχολείων που με υποδέχτηκαν και τους συναδέλφους εκπαιδευτικούς για τον πολύτιμο χρόνο που μου διέθεσαν, προκειμένου η συλλογή των δεδομένων να πραγματοποιηθεί με τον πληρέστερο δυνατό τρόπο. Σαφώς, ευχαριστώ πολύ όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες που δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην έρευνα και το έκαναν με πραγματικά πολύ μεγάλη προσοχή και αφοσίωση, παρά το μεγάλο μέγεθος του εργαλείου και το απαιτητικό του περιεχόμενο. Η ανταπόκρισή τους ήταν συγκινητική.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τα πρόσωπα του φιλικού μου περιβάλλοντος και τα αδέρφια μου, Νίκο και Βαγγέλη για την αδιαπραγμάτευτη υποστήριξη από την πρώτη ημέρα της φοίτησης στο ΠΜΣ έως και σήμερα, χωρίς τη βοήθεια των οποίων η ολοκλήρωση των σπουδών μου δεν θα ήταν απλά δύσκολη αλλά αδύνατη.

Περίληψη

Η παρούσα έρευνα εξετάζει το ζήτημα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς στην ύστερη παιδική ηλικία διερευνώντας παράγοντες προσωπικότητας και παράγοντες πλαισίου που συμβάλλουν στη διαμόρφωσή της. Συγκεκριμένα, μελετώνται ως ανεξάρτητες μεταβλητές, η ενσυναίσθηση, η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η έδρα ελέγχου, ο μακιαβελισμός, το αντιλαμβανόμενο σχολικό κλίμα και η αντιλαμβανόμενος γονεϊκός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας. Στην έρευνα συμμετείχαν 249 μαθητές 5ης και 6ης δημοτικού από έξι δημοτικά σχολεία της Αττικής με διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Ο αριθμός των αγοριών και των κοριτσιών ήταν περίπου ίσος (138 κορίτσια και 111 αγόρια). Η μέση ηλικία των συμμετεχόντων ήταν 11.37 έτη (T.A.: 0.6). Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκαν τα εργαλεία “Altruistic Behaviour Questionnaire”, “Basic Empathy Scale”, «Κλίμακες προσωπικής και γενικής πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο», “Kiddie Mach”, “The School Climate Scale” «Ερωτηματολόγιο αντιλήψεων των παιδιών για την τυπολογία της μητέρας» και “The Nowicki- Strickland life-span locus of control scales”. Επίσης, χορηγήθηκε και αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων. Τα ευρήματα έδειξαν αρνητική συσχέτιση μεταξύ του μακιαβελισμού και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και μέτρια θετική συσχέτιση της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο και με τον υποστηρικτικό τύπο μητέρας και χαμηλή θετική σχέση με το σχολικό κλίμα. Επιπλέον, η ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης για την αξιολόγηση της ενσυναίσθησης, του θηλυκού φύλου, της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας ως προβλεπτικούς παράγοντες εκδήλωσης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς έδειξε ότι στο συγκεκριμένο μοντέλο ισχυρότεροι προβλεπτικοί παράγοντες είναι η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο και η ενσυναίσθηση. Περαιτέρω, εξετάστηκε ο διαμεσολαβητικός ρόλος της ενσυναίσθησης, της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο, της έδρας ελέγχου, του μακιαβελισμού και του σχολικού κλίματος μεταξύ του υποστηρικτικού τύπου μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς (Μοντέλο 1). Στο Μοντέλο 2 εξετάστηκαν οι ίδιες μεταβλητές ως διαμεσολαβητικοί παράγοντες μεταξύ του αυστηρού τύπου μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Στο πρώτο μοντέλο έδειξε να διαμεσολαβούν στη σχέση μεταξύ του υποστηρικτικού τύπου μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς η ενσυναίσθηση και η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, ενώ στο δεύτερο μοντέλο έδειξε να διαμεσολαβούν στη σχέση μεταξύ αυστηρού τύπου μητέρας και φιλοκοινωνικής

συμπεριφοράς η ενσυναίσθηση και η εξωτερική έδρα ελέγχου. Τα ευρήματα συζητώνται με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Τέλος, τίθενται οι περιορισμοί της έρευνας, η χρησιμότητά της και ορισμένες προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

λέξεις- κλειδιά: φιλοκοινωνική συμπεριφορά, ενσυναίσθηση, πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, έδρα ελέγχου, μακιαβελισμός, σχολικό κλίμα, γονεϊκός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας

Abstract

The present study examines prosocial behaviour at late childhood age regarding to personality and context factors that contribute to its development. In particular, empathy, belief in a just world, locus of control, machiavellianism, perceived school climate and perceived parental typology of mother are examined as independent variables. In the research, 249 students of 5th and 6th grade participated from six primary schools of Attica with varying socioeconomic status. The number of boys participants was almost equal to this of girls participants (138 girls and 111 boys). The mean age was 11.37 years (S.D.: 0.6). Data were collected using the scales: “Altruistic Behaviour Questionnaire”, “Basic Empathy Scale”, “General and personal belief in a just world scales”, “Kiddie Mach”, “The School Climate Scale”, “Parenting Styles & Dimensions Questionnaire” (child edition) and “The Nowicki- Strickland life-span locus of control scales”. Socio-demographic factors assessed using a questionnaire constructed for the survey. From the results it was shown that machiavellianism and prosocial behaviour are negatively correlated and that higher levels in prosocial behaviour are positively correlated with school climate, belief in a just world and authoritative parental typology of mother. In addition, multiple regression analysis was conducted for the assessment of empathy, belief in a just world, female sex and parental typology of mother as predictive variables of prosocial behaviour. According to the results, belief in a just world and empathy are the strongest predictors. Moreover, mediation role of empathy, belief in a just world, locus of control, machiavellianism and school climate between authoritative maternal typology and prosocial behaviour was examined (Model 1). In Model 2, the same variables were examined between strict maternal typology and prosocial behaviour. Regarding Model 1, empathy and belief in a just world mediate the relationship between prosocial behaviour and maternal typology. Regarding Model 2, empathy and external locus of control mediate the relationship between prosocial behaviour and strict maternal typology. To sum up, limitations of the research, its importance and suggestions for future research are listed.

Key words: prosocial behaviour, empathy, belief in a just world, locus of control, machiavellianism, perceived school climate, perceived parental typology of mother

Περιεχόμενα

Πρόλογος.....	σελ: 2
Περίληψη.....	σελ: 3
Abstract.....	σελ: 5
Κεφάλαιο 1. <i>Η έννοια της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς</i>	
1.1. <i>Εννοιολογική προσέγγιση φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς.....</i>	σελ: 9
1.2. <i>Οι κυριότερες κατηγορίες θεωριών για τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά.....</i>	σελ: 10
1.3. <i>Κριτήρια επιλογής του αποδέκτη βοήθειας.....</i>	σελ: 12
1.4. <i>Η ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς.....</i>	σελ: 13
Κεφάλαιο 2. <i>Τα χαρακτηριστικά της φιλοκοινωνικής προσωπικότητας</i>	
2.1. <i>Ενσυναίσθηση</i>	
2.1.1. <i>Εννοιολογικός προσδιορισμός της ενσυναίσθησης</i>	σελ: 14
2.1.2. <i>Οι διαστάσεις της ενσυναίσθησης.....</i>	σελ: 15
2.1.3. <i>Ανάπτυξη της ενσυναίσθησης από τη βρεφική ηλικία</i>	σελ: 5
2.2. <i>Πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο</i>	
2.2.1. <i>Εννοιολογική προσέγγιση και λειτουργίες της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο</i>	σελ: 17
2.2.2. <i>Η έννοια της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο στην παιδική ηλικία</i>	σελ: 18
2.2.3. <i>Οι αρνητικές διαστάσεις της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο</i>	σελ: 18
2.3. <i>Έδρα ή τόπος ελέγχου</i>	
2.3.1. <i>Εννοιολογικός προσδιορισμός της έδρας ελέγχου</i>	σελ: 20
2.3.2. <i>Ο ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση της έδρας ελέγχου</i>	σελ: 21

Κεφάλαιο 3. Μακιαβελισμός

3.1. Ο Μακιαβελισμός ως αντίθετη έννοια της φιλοκοινωνικής

Συμπεριφοράςσελ: 22

3.2. Μακιαβελισμός στην παιδική και εφηβική ηλικία και σχολικός

εκφοβισμόςσελ: 23

Κεφάλαιο 4. Παράγοντες πλαισίου διαμόρφωσης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

4.1. Ο ρόλος της οικογένειας

4.1.1. Γονεϊκές πρακτικές που ενισχύουν την ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής

Συμπεριφοράςσελ: 24

4.1.2. Το μοντέλο της Baumrind για τον γονεϊκό τύπο διαπαιδαγώγησης

της μητέραςσελ: 25

4.1.3. Ο ρόλος του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης στην ανάπτυξη και

στην πρόληψη προβλημάτων ψυχικής υγείαςσελ: 27

4.2. Ο ρόλος του σχολείου

4.2.1. Προαγωγή ενσυναίσθησης και φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

στο σχολείοσελ: 28

4.2.2. Η συμβολή του θετικού σχολικού κλίματοςσελ: 30

Κεφάλαιο 5. Στόχοι της έρευνας

5.1. Ερευνητικό κενόσελ: 32

5.2. Ερευνητικά ερωτήματα- ερευνητικές υποθέσειςσελ: 33

Κεφάλαιο 6. Μεθοδολογία

6.1. Συμμετέχοντεςσελ: 35

6.2. Μέσα συλλογής δεδομένωνσελ: 39

6.3. Διαδικασία συλλογής δεδομένωνσελ: 43

6.4. Έλεγχος αξιοπιστίας των μέσων συλλογής δεδομένων	σελ: 44
Κεφάλαιο 7. Ευρήματα	σελ: 46
Κεφάλαιο 8. Συζήτηση	σελ: 60
Κεφάλαιο 9. Περιορισμοί	σελ: 65
Κεφάλαιο 10. Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	σελ: 66
Κεφάλαιο 11. Χρησιμότητα της έρευνας	σελ: 68
Βιβλιογραφία	σελ: 69
Παράρτημα	σελ: 77

Θεωρητικό υπόβαθρο

1. Η έννοια της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

1.1. Εννοιολογική προσέγγιση της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

Η έννοια της «προκοινωνικής συμπεριφοράς» ή «φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς» μελετήθηκε λαμβάνοντας διαφορετικούς ορισμούς με αρκετά κοινά σημεία αλλά και ορισμένα διαφορετικά. Κατά τον Bierhoff (2001), ο όρος φιλοκοινωνική συμπεριφορά αναφέρεται στην παροχή βοήθειας, με την προϋπόθεση ότι η παροχή βοήθειας δεν παρακινείται από την εκπλήρωση επαγγελματικών υποχρεώσεων και αυτός που αποδέχεται τη βοήθεια είναι άτομο και όχι οργανισμός. Οι Hogg και Vaughan (2008) δίνουν έναν πιο γενικό ορισμό για την φιλοκοινωνική συμπεριφορά και θεωρών ότι πρόκειται για μία ευρεία κατηγορία πράξεων που αξιολογούνται θετικά από την κοινωνία προτείνοντας ως αντίθετη έννοια την «αντικοινωνική συμπεριφορά». Φιλοκοινωνικές θεωρούνται συμπεριφορές, όπως το μοίρασμα, η βοήθεια και η συνεργασία, χωρίς άμεση ανταμοιβή για τον ευεργέτη (Cole & Cole, 2001), καθώς και η φιλανθρωπία, η διάσωση και η θυσία (Hogg & Vaughann, 2008).

Ο όρος «φιλοκοινωνική συμπεριφορά» έχει μελετηθεί στα πλαίσια ερευνών της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας και Κοινωνικής Ψυχολογίας και ο συνδυασμός των ευρημάτων των δύο κλάδων της Ψυχολογίας φωτίζει σε πολύ μεγάλο βαθμό το ζήτημα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Ωστόσο, το ζήτημα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και γενικότερα της παροχής βοήθειας και της αλληλεγγύης εμφανίζεται και στην λαϊκή παράδοση πολλών πολιτισμών μέσα από παραμύθια και άλλες λαϊκές αφηγήσεις, καθώς και στις θρησκείες, όπως στον Χριστιανισμό και στην ελληνική φιλοσοφία (π.χ. οι θέσεις του Σωκράτη και του Πλάτωνα για την ανθρώπινη φύση) (Dovidio, Piliavin, Schroeder, Penner, 2006).

Ένας όρος που συναντάται συχνά μαζί με την φιλοκοινωνική συμπεριφορά είναι ο αλτρουισμός. Στη βιβλιογραφία, σε κάποιες έρευνες ο αλτρουισμός προτείνεται ως μια κατηγορία της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς, σε άλλες οι δύο όροι χρησιμοποιούνται εναλλακτικά (π.χ. Eisenberg and Mussen, 1989), ενώ σε ορισμένες έρευνες γίνεται διάκριση των δύο όρων ως προς τα κίνητρα που υποκινούν κάθε μία από τις δύο συμπεριφορές.

1.2. Οι κυριότερες κατηγορίες θεωριών για τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά

Στη βιβλιογραφία συναντώνται τέσσερις κατηγορίες θεωριών που προσεγγίζουν το θέμα της εκδήλωσης φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς: η βιολογική, η ατομικιστική, διαπροσωπική και η θεωρία κοινωνικών συστημάτων. Οι θεωρίες συμπληρώνουν η μία την άλλη και μπορούν να εφαρμοσθούν ταυτόχρονα για να επιτύχουν πλήρη κατανόηση των καθοριστικών παραγόντων ενός συγκεκριμένου δείγματος βοήθειας ή παθητικότητας.

Η *βιολογική προσέγγιση* εξηγεί την προκοινωνική συμπεριφορά από την άποψη των εγγενών ή γενετικών τάσεων, με βάση δύο γενικές διαδικασίες: τη συγγενική επιλογή και την αμοιβαιότητα. Η συγγενική επιλογή είναι η αναπαραγωγική επιτυχία του ατόμου (δηλαδή η συνολική καταλληλότητα), η οποία εξαρτάται από την μεταβίβαση των γονιδίων του στην επόμενη γενιά. Η συνολική καταλληλότητα είναι το άθροισμα της επιτυχίας αναπαραγωγής ενός ατόμου (άμεση καταλληλότητα) και το ποσοστό της αναπαραγωγικής επιτυχίας των συγγενών που προκαλείται από τη συμπεριφορά του ατόμου (έμμεση καταλληλότητα) (Hamilton, 1964 ό.α. στο Hewstone & Stroebe, 2001). Η θεωρία του αμοιβαίου αλτρουισμού όπως αναπτύχθηκε από τον Trivers (1971) ερμηνεύει τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά με βάση την αμοιβαιότητα μεταξύ μη συγγενών (Hewstone & Stroebe, 2001). Σύμφωνα με τον κανόνα της αμοιβαιότητας πρέπει να κάνουμε στους άλλους ό,τι αυτοί θα έκαναν σε εμάς. Η αμοιβαιότητα εμφανίζεται όταν οι άνθρωποι βοηθούν ως ανταπόδοση για τη βοήθεια που δέχθηκαν. Η βασική προϋπόθεση της θεωρίας αυτής είναι ότι η κοινωνική συμπεριφορά θα ευνοηθεί από τη φυσική επιλογή εάν ακολουθήσει την αρχή της αμοιβαιότητας και εάν το κόστος για αυτόν που παρέχει τη βοήθεια είναι χαμηλότερο από τα οφέλη για τον αποδέκτη της βοήθειας.

Η *διαπροσωπική προσέγγιση* εστιάζει την προσοχή της στην αλληλεξάρτηση των ανθρώπων. Σύμφωνα με τους Kelley και Thibaut (1978) (ό.α. στο Hewstone & Stroebe, 2001) υπάρχει η πιθανότητα τα αλληλεξαρτώμενα άτομα να μετατρέψουν τη σχέση ανταλλαγής, η οποία είναι βασισμένη στην απόδοση ανταμοιβών και στο κόστος, σε μία φιλοκοινωνική σχέση. Ένας τέτοιος μετασχηματισμός σημαίνει ότι το άτομο δεν ενεργεί για μεγάλο χρονικό διάστημα με βάση τις προσωπικές του συνέπειες, αλλά υποκαθιστά την εγωιστική αρχή της απόφασης (κάνε αυτό που είναι καλύτερο για σένα) με έναν φιλοκοινωνικό κανόνα απόφασης (κάνε αυτό που είναι καλύτερο για τον

άλλον). Τέτοιοι φιλοκοινωνικοί μετασχηματισμοί μπορεί να συμβούν σε μια μακράς διάρκειας σχέση μεταξύ φίλων.

Η προσέγγιση των *κοινωνικών συστημάτων* εμπλουτίζει την κατανόηση της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς με το επιχείρημα ότι η φιλοκοινωνική συμπεριφορά επηρεάζεται από παράγοντες που είναι εγγενείς στα κοινωνικά συστήματα ή περιβάλλοντα, μέσω των πολιτισμικών κανόνων, των αξιών, των συμβάσεων των προσδοκιών και των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και άλλων γενικών ηθικών αρχών που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων στην κοινωνία (Hewstone & Stroebe, 2001).

Η ατομικιστική προσέγγιση ερμηνεύει τον αλτρουισμό με βάση τη διάθεση του ατόμου να είναι αυτό χρήσιμο. Οι τάσεις αυτές αποκτούνται μέσω της κοινωνικής μάθησης. Υπάρχουν δύο μορφές ατομικιστικών θεωριών του αλτρουισμού: η μία ερμηνεύει την αλτρουιστική συμπεριφορά με βάση την κατάσταση των διαθέσεων, ενώ η άλλη δέχεται ότι ο αλτρουισμός καθορίζεται από μόνιμα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας (Bierhoff H. H., 2007). Σύμφωνα με την πρώτη θεωρία, η βοήθεια ενθαρρύνεται από μία θετική διάθεση, η οποία είναι συνέπεια μιας επιτυχίας ή μιας σκέψης σχετικής με μια ευχάριστη εμπειρία. Οι επιδράσεις της καλής διάθεσης πάνω στη βοήθεια είναι ωστόσο σχετικά μικρής διάρκειας. Ακόμη κίνητρο για εκδήλωση φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς μπορούν να αποτελέσουν και τα αρνητικά συναισθήματα, όπως η *διαπροσωπική ενοχή*. Η διαπροσωπική ενοχή προκαλείται σε ένα άτομο από τη γνώση ότι είναι υπεύθυνο για τη δυστυχία των άλλων ή για τη ζημία που τους προκάλεσε και ενισχύει σημαντικά τη βοήθεια (Bierhoff, Lensing & Kloft, 1988 ό.α. στο Hewstone & Stroebe, 2001).

Η δεύτερη μορφή της *ατομικιστικής προσέγγισης* προτείνει ως χαρακτηριστικά της φιλοκοινωνικής προσωπικότητας την κοινωνική ευθύνη, την ενσυναίσθηση και τον εσωτερικό ή εξωτερικό τόπο ελέγχου καθώς και την πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο.

1.3. Κριτήρια επιλογής του αποδέκτη βοήθειας

Βεβαίως, η έρευνα δεν περιορίζεται μόνο στα αίτια εκδήλωσης φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του παρόχου βοήθειας αλλά αντικείμενο μελέτης αποτελούν και τα κριτήρια με τα οποία το άτομο θα επιλέξει σε ποιον θα παρέχει ή δεν θα παρέχει βοήθεια. Ο Pryor και οι συνεργάτες του (2010) πραγματοποίησαν μια εκτενή ανασκόπηση ερευνών που διερευνούσαν την αποφυγή παροχής βοήθειας προς στιγματισμένα άτομα με δείγμα τόσο ενήλικες όσο και παιδιά. Ως γενικό συμπέρασμα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι άνθρωποι επιδεικνύουν μια έμφυτη αποστροφή για τα στιγματισμένα άτομα, η οποία αποτελεί μία ψυχολογική κατάσταση που πρέπει να ξεπεραστεί προκειμένου να λάβει χώρα η φιλοκοινωνική συμπεριφορά. Η αποστροφή προς τα στιγματισμένα άτομα εντοπίζεται τόσο στις άμεσες συναισθηματικές αντιδράσεις όσο και στις στερεοτυπικές πεποιθήσεις αναφορικά με τους πιθανούς κινδύνους που σχετίζονται με την επαφή με στιγματισμένα άτομα. Σύμφωνα με τον Weiner (1995) (ό.α. στο Pryor, Reeder, Monroe, Patel (2010)), ο οποίος διατύπωσε τη θεωρία «απόδοσης- συναισθήματος- δράσης», οι άνθρωποι έχουν μια τυπικά αρνητική συναισθηματική αντίδραση απέναντι στο στίγμα, η οποία ακολουθείται από μια εκτίμηση για το κατά πόσο η εμφάνιση του στίγματος ήταν ελεγχόμενη. Όταν το στίγμα θεωρείται ότι προκλήθηκε από παράγοντες που βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο του στιγματισμένου ατόμου (π.χ. τύφλωση, παραπληγία), τότε δεν είναι πιθανό να κατηγορηθεί το ίδιο για την κατάστασή του και συνεπώς είναι πιο πιθανό να δεχτεί βοήθεια.

Σύμφωνα με τους Hopkins και τους συνεργάτες του (2007), η διομαδική παροχή βοήθειας συχνά αποτελεί στρατηγική για την ενδο- ομάδα για τη διάψευση στερεοτύπων που την ακολουθούν, έτσι ώστε να βελτιώσει την εικόνα που προβάλλει προς τα μέλη της εξω-ομάδας. Η άποψη αυτή μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή προχωρώντας σε μια ανάλυση κόστους- οφέλους. Οι άνθρωποι θα βοηθήσουν τα μέλη της εξω-ομάδας εφόσον τα αναμενόμενα ατομικά ή/ και συλλογικά οφέλη υπερβαίνουν το αναμενόμενο κόστος (Sturner & Snyder, 2010).

Στον χώρο της Κοινωνικής Ψυχολογίας, έχει μελετηθεί εκτενώς και το φαινόμενο του αμέτοχου παρατηρητή (bystander effect), η ερμηνεία του οποίου εξηγεί σε σημαντικό βαθμό ποιος είναι ο αποδέκτης βοήθειας σε ένα επείγον περιστατικό. Το φαινόμενο του αμέτοχου παρατηρητή δηλώνει πως σε ένα επείγον περιστατικό, ο παρατηρητής

είναι πιο πιθανό να παράσχει βοήθεια εάν είναι ο μόνος παρευρισκόμενος στο συμβάν, σε σχέση με την παρουσία περισσότερων ατόμων (Hudson & Bruckman, 2004). Επείγον περιστατικό μπορεί να αποτελέσει ένα τροχαίο ατύχημα αλλά και ένας καυγάς στον χώρο του σχολείου, που απαιτεί την παρέμβαση ενός τρίτου προσώπου για να επιλυθεί. Ο ρόλος του παρατηρητή έχει μελετηθεί και από ερευνητές των Επιστημών Αγωγής και Εκπαιδευτικής Ψυχολογίας σε έρευνες σχετικά με τον σχολικό εκφοβισμό (π.χ. Salmivalli, Voeten, Poskiparta, 2011; Salmivalli, 2014; Barhight, Hubbard, Hyde, 2012)

Ακόμη, κατά τους Vaish, Carpenter και Tomasello (2010), βαρύνουσας σημασίας κριτήριο για την επιλογή του αποδέκτη βοήθειας αποτελεί και ο τρόπος με τον οποίο αξιολογούμε τη συμπεριφορά του (βοηθητική ή επιζήμια). Η Vaish και οι συνεργάτες της πραγματοποίησαν μια πειραματική μελέτη παρατήρησης των αντιδράσεων παιδιών προσχολικής ηλικίας, τα οποία παρέστησαν σε ορισμένα περιστατικά επίθεσης. Παρατηρήθηκε ότι η εκδήλωση από τα παιδιά προκοινωνικής συμπεριφοράς επηρεαζόταν από τα κίνητρα πίσω από την επιζήμια συμπεριφορά και συνεπώς απέφευγαν να βοηθήσουν αυτούς που επεδίωξαν –είτε τα κατάφεραν είτε όχι- να βλάψουν.

1.4. Η ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

Μια σειρά από έρευνες δείχνει την ικανότητα των παιδιών να εκδηλώσουν φιλοκοινωνική συμπεριφορά ανάλογα με την ευρύτερη γνωστική και συναισθηματική τους ανάπτυξη. Ήδη από την ηλικία των δύο ετών, τα παιδιά ανταποκρίνονται στις ανάγκες των άλλων σε πολύ μεγάλο βαθμό (Dunfield & Kuhlmeier, 2013), όπως παρέχοντας παρηγοριά ως ανταπόκριση στη θλίψη του άλλου, όπως των αδερφιών ή των φίλων και προσφέροντας φαγητό ή τα παιχνίδια τους (Brownell, Svetlova, Nichols, 2009). Από το τέλος της βρεφικής ηλικίας και κατά τη μετάβαση προ την προσχολική, τα παιδιά δείχνουν την ικανότητα να ανταποκριθούν στις ανάγκες των άλλων ακόμη και αν αυτή η ανταπόκριση μπορεί να απαιτεί κάποια προσωπική θυσία (Thompson, Barresi & Moore, 1997). Ακόμη, σε αυτή την ηλικία είναι σε θέση να παρέχουν βοήθεια

προς τους γονείς για τις οικιακές εργασίες (Harriet & Rheingold, 1982 ό.α. στο Cole & Cole, 2001).

Σε αυτή την κρίσιμη περίοδο για την κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και τα ερεθίσματα στα οποία εκτίθεται εντός της οικογένειας και άλλων κοινωνικών πλαισίων, όπως είναι οι φιλίες. Οι αμοιβαίες κοινωνικοσυναισθηματικές αποκρίσεις παράγουν ένα είδος συναισθηματικής ενσυναίσθησης (Kochanska, Forman, & Coy, 1999 ό.α. στο Farrant, Devine, Maybery, Fletcher, 2012). Η μητρική ενσυναίσθηση και η κοινωνικοσυναισθηματική διαθεσιμότητα συντελεί στην εκδήλωση ενσυναισθητικών και φιλοκοινωνικών συμπεριφορών προς τη δυσφορία του παιδιού. Αυτές οι θετικές συμπεριφορές προς τη δυσφορία του βρέφους το βοηθά να μάθει να μιμείται να ανταποκρίνεται στη δυσφορία της μητέρας ή της πρωταρχικής τροφού με συναισθηματική ενσυναίσθηση και φιλοκοινωνικές αποκρίσεις (Hoffman, 1984; Robinson, Zahn-Waxler, & Emde, 2001 ό.α. στο Farrant, Devine, Maybery, Fletcher, 2012). Αυτού του είδους οι εμπειρίες και ευρύτερα η έκθεση σε ερεθίσματα παροχή βοήθειας ή άλλων φιλοκοινωνικών συμπεριφορών λειτουργούν ως πρότυπα στη διαδικασία προτυποποίησης. Ο όρος «προτυποποίηση» περιγράφει την τάση ενός ατόμου να αναπαράγει τις ενέργειες, τις στάσεις και τις συναισθηματικές αντιδράσεις που επιδεικνύει ένα πραγματικό ή συμβολικό πρότυπο (Hogg & Vaughan, 2008). Σύμφωνα με τη θεωρία κοινωνικής μάθησης, που διατύπωσε ο Bandura (1973), το άτομο που παρατηρεί ένα πρότυπο και συμπεριφέρεται με αντίστοιχο τρόπο, δεν μιμείται μηχανικά αλλά αξιοποιεί τη γνώση του σχετικά με τον βαθμό στον οποίο μία πράξη έφερε θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα, για να αποφασίσει αν θα ενεργήσει όπως το πρότυπο.

Μεγαλώνοντας, η ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και άλλων κοινωνικών δεξιοτήτων συνεχίζεται και μέσω της φιλίας. Μέσω της αλληλεπίδρασης με τους συνομιλήκους τα παιδιά αναπτύσσουν κοινωνικές και γνωστικές δεξιότητες που τους αποφέρουν κοινωνική αποδοχή και σημαντικά κοινωνικά οφέλη (Clermont, 1980 ; Krappman, 1989 ό.α στο Χατζηχρήστου, 2011). Οι βασικές κοινωνικές δεξιότητες καλλιεργούνται μέσα από το παιχνίδι, το οποίο αποτελεί πρωταρχική μορφή αλληλεπίδρασης μεταξύ των παιδιών, όπως η δεξιότητα της συνεργασίας για κάποιο κοινό σκοπό, η πρωτοβουλία για έναρξη και η ολοκλήρωση μιας συζήτησης (Χατζηχρήστου, 2011).

2. Τα χαρακτηριστικά της φιλοκοινωνικής προσωπικότητας

2.1. Ενσυναίσθηση

2.1.1. Εννοιολογικός προσδιορισμός της ενσυναίσθησης

Σύμφωνα με ορισμένους θεωρητικούς στον χώρο της ανάπτυξης, η ενσυναίσθηση αποτελεί τον πυρήνα της ηθικής και φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Ο όρος ενσυναίσθηση περιγράφει τη ψυχολογική κατάσταση που αντιστοιχεί στη φιλοκοινωνική συμπεριφορά- όπως ο θυμός αντιστοιχεί στην επιθετικότητα- και αφορά στο μοίρασμα των συγκινήσεων και συναισθημάτων ενός άλλου προσώπου (Cole & Cole, 2001). Υποστηρίζεται ότι ορισμένα δυσάρεστα συναισθήματα, όπως οι ενοχές, συνδέονται με την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, δεδομένου ότι προκαλούνται από την αξιολόγηση των συνεπειών της συμπεριφοράς ενός ατόμου στους άλλους (Miller & Jansen op de Haar, 1997. Valeinete, Eisenberg, Fabes, Shepard, Cumberland & Losoya, 2004, Decety & Jackson, 2006 ό.α. στο Χατζηχρήστου, 2011).

2.1.2. Οι διαστάσεις της ενσυναίσθησης

Κατά την Denham (1986), η ενσυναίσθηση έχει δύο διαστάσεις: την συναισθηματική και τη γνωστική. Η διάκριση αυτή συναντάται και σε άλλες πιο πρόσφατες έρευνες, όπως στην έρευνα των Dziobek και των συνεργατών (2007) για την ανάπτυξη των δύο διαστάσεων ενσυναίσθησης σε ενήλικες με σύνδρομο Asperger και στην έρευνα των Decety και Yoder (2016) σχετικά με τον ρόλο των δύο αυτών διαστάσεων στην κινητοποίηση για απονομή δικαιοσύνης.

Η συναισθηματική διάσταση περιλαμβάνει την έμμεση συναισθηματική ανταπόκριση προς κάποιο άλλο άτομο, ενώ η γνωστική διάσταση αναδύεται αργότερα με τη συνειδητοποίηση της ψυχολογικής κατάστασης του άλλου ατόμου και περιλαμβάνει την ανάπτυξη των δεξιοτήτων κατανόησης της θέσης του άλλου, μία εκ των οποίων είναι και η θεωρία του νου. Σύμφωνα με έρευνα των Moore, Barresi και Thompson

(1998), η θεωρία του νου και η φιλοκοινωνική συμπεριφορά συσχετίζονται θετικά. Επίσης, η συναισθηματική κατανόηση της θέσης του άλλου έχει βρεθεί όταν αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα για τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά στην παιδική ηλικία.

2.1.3 Ανάπτυξη της ενσυναίσθησης από τη βρεφική ηλικία

Για πολλά χρόνια υπήρχε η αντίληψη ότι τα βρέφη, τα νήπια και τα παιδιά προσχολικής ηλικίας είναι εγωκεντρικά και δεν αντιλαμβάνονται τα συναισθήματα των άλλων. Έρευνες έδειξαν ότι αυτό δεν ισχύει, αφού τα παιδιά από τη βρεφική ηλικία αντιλαμβάνονται τη συναισθηματική κατάσταση των άλλων (Χατζηχρήστου, 2011). Στον κλάδο της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας έχει μελετηθεί εκτενώς η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, του συναισθήματος που ωθεί το άτομο να προβεί σε πράξεις μοιράσματος και αλληλεγγύης.

Ο Hoffman (2001), ένας από τους βασικότερους μελετητές της ενσυναίσθησης και των παραγόντων που την επηρεάζουν, όπως η οικογένεια, προτείνει τέσσερα στάδια ανάπτυξης της ενσυναίσθησης. Το πρώτο στάδιο εμφανίζεται στη διάρκεια του πρώτου έτους της ζωής, πριν ακόμη το βρέφος δείξει ότι αντιλαμβάνεται την ύπαρξη των άλλων. Για παράδειγμα, εάν ένα μωρό ακούσει κάποιο άλλο να κλαίει, κλαίει, καθώς ενεργοποιούνται έμφυτα αντανακλαστικά, εφόσον τα βρέφη προφανώς δεν κατανοούν τα συναισθήματα των άλλων. Η Eisenberg (1992) ονόμασε αυτό το φαινόμενο «μεταδοτική συγκίνηση» Δηλαδή, ο όρος μεταδοτική συγκίνηση αναφέρεται στην αυτόματη ανταπόκριση στη συναισθηματική κατάσταση ενός άλλου ανθρώπου (Prochazkova & Kret, 2017). Καθώς τα παιδιά σταδιακά αναγνωρίζουν τον εαυτό τους ως ξεχωριστό άτομο στη διάρκεια του δεύτερου έτους της ζωής, η ανταπόκρισή τους στη λύπη των άλλων αλλάζει. Όταν τα βρέφη αντιμετωπίζουν κάποιον που είναι στεναχωρημένος, είναι ικανά να καταλάβουν ότι ο άλλος είναι αναστατωμένος και όχι αυτά τα ίδια. Η συνειδητοποίηση αυτή επιτρέπει στα παιδιά να στρέψουν την προσοχή τους από τη φροντίδα για τη δική τους παρηγοριά στην παρηγοριά των άλλων. Επειδή όμως δυσκολεύονται να συγκρατήσουν την άποψη των άλλων, μερικές από τις προσπάθειες τους να βοηθήσουν μπορεί να είναι ακατάλληλες. Το τρίτο στάδιο αντιστοιχεί αδρά στη νηπιακή ηλικία και συμβαδίζει με τον όλο και μεγαλύτερο έλεγχο του παιδιού πάνω στη γλώσσα και σε άλλα σύμβολα. Η γλώσσα επιτρέπεται στα παιδιά να νιώθουν ενσυναίσθηση για ανθρώπους που εκφράζουν τα συναισθήματά τους πιο

διακριτικά, καθώς και για ανθρώπους που δεν είναι παρόντες. Οι πληροφορίες που αποκτούν έμμεσα μέσω ιστοριών, φωτογραφιών ή της τηλεόρασης επιτρέπουν στα παιδιά να νιώθουν ενσυναίσθηση και για ανθρώπους που δεν έχουν συναντήσει ποτέ. Το τέταρτο στάδιο της ανάπτυξης της ενσυναίσθησης εμφανίζεται, μερικές φορές, στις ηλικίες μεταξύ 6 και 9 ετών. Τα παιδιά τώρα αντιλαμβάνονται όχι μόνο ότι οι άλλοι άνθρωποι έχουν δικά τους συναισθήματα, αλλά και ότι τα συναισθήματα αυτά δημιουργούνται στο πλαίσιο ευρύτερων εμπειριών. Τα παιδιά στο στάδιο αυτό αρχίζουν να ενδιαφέρονται για τις γενικές συνθήκες των άλλων, τη φτώχεια, την καταπίεση, την αρρώστια ή την αδυναμία και όχι μόνο για τα στιγμιαία τους συναισθήματα. Επειδή τα παιδιά σ' αυτή την ηλικία έχουν μάθει ότι υπάρχουν τάξεις ατόμων, είναι ικανά να νιώσουν ενσυναίσθηση για ομάδες ανθρώπων και έτσι να αρχίσουν να ενδιαφέρονται για πολιτικά και κοινωνικά θέματα. Η θεωρία του Hoffman για την ενσυναίσθηση στηρίζεται στη θεωρία του Piaget για τη γνωστική ανάπτυξη. Κάθε καινούριο στάδιο ενσυναίσθησης αντιστοιχεί σε μία καινούρια περίοδο γνωστικής ικανότητας, που επιτρέπει στα παιδιά να καταλαβαίνουν τον εαυτό τους καλύτερα σε σχέση με τους άλλους (Cole & Cole, 2001).

Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης χαρακτηρίζεται και από αλλαγές όχι μόνο σε γνωστικό επίπεδο αλλά και ως προς τη συναισθηματική αποσύνδεση. Ο όρος συναισθηματική αποσύνδεση αναφέρεται στη συναισθηματική ρύθμιση με σκοπό την προστασία από το άγχος, τον πόνο και από τη μεγάλη συναισθηματική επίδραση των δυσκολιών που βιώνει ένας άλλος άνθρωπος (Lamm, Batson, & Decety, 2007 ό.α. στο Bensalah, Stefaniak, Carre, & Besche- Richard, 2016). Σε έρευνα της Bensalah και των συνεργατών της (2016) για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης φάνηκε πως η συναισθηματική αποσύνδεση μειώνεται στη μέση παιδική ηλικία, ενώ η μεταδοτική συγκίνηση παραμένει στα ίδια επίπεδα. Επίσης, τα κορίτσια χαρακτηρίζονται από υψηλότερα επίπεδα μεταδοτικής συγκίνησης, ενώ τα αγόρια από υψηλότερα επίπεδα συναισθηματικής αποσύνδεσης.

2.2. Πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο

2.2.1. Εννοιολογική προσέγγιση και λειτουργίες της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο

Η *πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο* αναφέρεται στη γενικευμένη προσδοκία σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι παίρνουν αυτό που αξίζουν (Lerner, 1980). Η άδικη δυστυχία των άλλων απειλεί την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο και παρακινεί τις προσπάθειες να

αποκατασταθεί. Ενεργοποιούνται, κατά συνέπεια, συμπεριφορικές και νοητικές στρατηγικές για να αποκαταστήσουν την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο. Αυτές περιλαμβάνουν είτε τη μείωση της δυστυχίας του πάσχοντος βοηθώντας τον είτε την απαξίωσή του (Hewstone & Stroebe, 2001). Και οι δύο στρατηγικές είναι αποτελεσματικές όταν αναδεικνύουν εκ νέου την πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο εξαλείφοντας την αποτύπωση του άδικου πόνου. Η δυνατή πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο είναι ένας θετικός παράγοντας όσον αφορά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά μόνο όταν είναι πιθανό να λυθεί εντελώς το πρόβλημα, διαφορετικά μειώνει τη βοήθεια (Miller, 1977).

Σύμφωνα με την Dalbert (2001) (ό.α. στο Παυλόπουλος, 2010), η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο συνοψίζει τρεις λειτουργίες που επιτελεί η πίστη στον δίκαιο κόσμο: α. διαμορφώνει την προσδοκία ότι το άτομο θα τύχει δίκαιης μεταχείρισης από τους άλλους, β. παρέχει ένα εξηγητικό πλαίσιο για την απόδοση νοήματος στο καθημερινά γεγονότα ζωής, γ. δεσμεύει ηθικά το άτομο ώστε να συμπεριφερθεί με δίκαιο τρόπο.

Πρόσφατα πραγματοποιήθηκε μεταανάλυση ερευνών σχετικά με τη σχέση της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και του μοντέλου πέντε παραγόντων (five-factor model) (Nudelman, 2013). Επιβεβαιώνοντας τη σχετική ερευνητική υπόθεση, βρέθηκε αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στην πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο (κυρίως σε προσωπικό επίπεδο) και τον νευρωτισμό, γεγονός που δείχνει ότι όσο περισσότερο το άτομο πιστεύει ότι ο κόσμος είναι δίκαιος, τόσο πιο πολύ θα χαρακτηρίζεται από συναισθηματική σταθερότητα και αντίστροφα. Μια ακόμη ερευνητική πρόταση που επιβεβαιώθηκε είναι η θετική σχέση ανάμεσα στην πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο και την εξωστρέφεια. Κατά τον Nudelman, μία πιθανή εξήγηση είναι ότι η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο διευκολύνει την επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους και μειώνει την ευαλωτότητα με το μοίρασμα και την έκθεση, καθώς περιορίζεται ο φόβος για άδικη ζημία.

Η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο διακρίνεται σε δύο διαστάσεις: την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο σε προσωπικό επίπεδο και την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο για τους άλλους γενικά (Dalbert, 1999). Η Dalbert (1999) σε έρευνα της για τις διαφορές στις δύο αυτές διαστάσεις και την επίδρασή τους στην υποκειμενική ευημερία και στην αυτοεκτίμηση βρήκε ότι όσο πιο δίκαιος αισθάνεται ένα άτομο ότι είναι ο κόσμος σε προσωπικό επίπεδο παρά γενικά τόσο υψηλότερη αυτοεκτίμηση έχει και δηλώνει υψηλότερα

επίπεδα υποκειμενικής ευεξίας. Αντίστοιχα, οι Sutton και Douglas (2005) βρήκαν ότι τα άτομα που χαρακτηρίζονται από προσωπική πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο διατηρούν καλύτερα επίπεδα ψυχικής υγείας.

2.2.2. Η έννοια της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο στην παιδική ηλικία

Όσον αφορά την παιδική ηλικία, σε έρευνα που μελετήθηκε η σχέση της πίστης σε ένα δίκαιο κόσμο και του σχολικού εκφοβισμού, βρέθηκε ότι μαθητές με υψηλή πίστη σε προσωπικό επίπεδο είναι λιγότερο πιθανό να λειτουργούν ως θύτες και να εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά (Donat et al, 2018).

Η έννοια της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο μελετήθηκε πρόσφατα στην έρευνα της Τάτση (2017) με δείγμα μαθητές πέμπτης και έκτης δημοτικού. Σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας ήταν να διερευνήσει τη σχέση της κοινωνικής ταυτότητας, της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και της αυτοεκτίμησης στην παιδική ηλικία. Από τα αποτελέσματα της έρευνας φάνηκε ότι οι Έλληνες μαθητές ισχυρίζονται ότι έχουν υψηλά επίπεδα προσωπικής και γενικής πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο σύμφωνα με τα αποτελέσματα και των δύο αντίστοιχων κλιμάκων με τις οποίες αυτές μετρήθηκαν. Δηλαδή πιστεύουν αρκετά ότι τα γεγονότα στη ζωή τους είναι δίκαια και ότι ο κόσμος είναι γενικά ένα δίκαιο μέρος. Φαίνεται, επίσης, ότι οι Έλληνες μαθητές ενστερνίζονται περισσότερο την προσωπική πίστη στο δίκαιο κόσμο σε σχέση με τη γενική πίστη στο δίκαιο κόσμο. Ως προς τη συσχέτιση της έννοιας αυτής με τις άλλες μεταβλητές που εξετάστηκαν, οι σχέσεις που μελετήθηκαν ήταν αδύναμες ή μέτριες.

Στη βιβλιογραφία συναντώνται αρκετές έρευνες σχετικά με τη σχέση της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και τη σχέση του μαθητή με τον εκπαιδευτικό. Σε έρευνα των Jiang, Liu Ding, Zhen, Sun και Fu (2018) αναφορικά με τον ρόλο της δίκαιης διαχείρισης των μαθητών από τον εκπαιδευτικό, φάνηκε πως η δικαιοσύνη του εκπαιδευτικού διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και πως η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο λειτουργεί διαμεσολαβητικά ανάμεσα στη δικαιοσύνη του εκπαιδευτικού και του αισθήματος του ανήκειν του μαθητή στη σχολική τάξη. Ακόμη, έχει βρεθεί πως οι μαθητές που διαθέτουν υψηλά επίπεδα πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο αξιολογούν τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών προς τους ίδιους ως πιο δίκαιους (Donat, Umlauf, Dalbert, Kamble, 2012).

2.2.3. Οι αρνητικές διαστάσεις της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο

Ωστόσο, στη βιβλιογραφία συναντώνται και αρνητικές διαστάσεις της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο. Κατά τον Furnham (2003), η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο προσφέρει μια ψευδαίσθηση ελέγχου, καθώς κάνει τον κόσμο να μοιάζει με ένα ελέγξιμο και ασφαλές μέρος όπου μπορούμε να καθορίσουμε τη μοίρα μας. Η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο μπορεί να καταλήξει αφενός σε ένα γενικό υπόδειγμα απόδοσης κατά το οποίο τα θύματα θεωρούνται υπεύθυνα για την κακοτυχία τους, όπως για τη φτώχεια και την καταπίεση, αφετέρου και σε αυτοκατηγορία από θύματα τραυματικών γεγονότων (Hogg και Vaughan, 2008). Ιδιαίτερα για τη γενική πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, έχει βρεθεί πως συσχετίζεται με τις διακρίσεις κατά των ηλικιωμένων και τον στιγματισμό της φτώχειας (Bègue & Bastounis, 2003).

2.3. Έδρα ελέγχου

2.3.1. Εννοιολογικός προσδιορισμός της έδρας ελέγχου

Η έννοια της *έδρας ελέγχου* (ή κέντρο ελέγχου) (Locus of control) εισήχθη από τον Rotter και ορίζεται ως η γενικευμένη προσδοκία ότι οι ανταμοιβές, οι ενισχύσεις και τα γεγονότα της ζωής ελέγχονται από τις πράξεις του καθενός (εσωτερική έδρα ελέγχου) ή από άλλες δυνάμεις (εξωτερική έδρα ελέγχου) (Spector, 1988). Τα άτομα με εσωτερική έδρα ελέγχου θεωρούν πως τα ίδια είναι υπεύθυνα για τα γεγονότα της ζωής τους. Μπορούν να ελέγξουν τις πράξεις τους, νιώθουν υπεύθυνα για τις αποτυχίες τους και πιστεύουν ότι η επιτυχία είναι αποτέλεσμα σκληρής δουλειάς. Αντίθετα, τα άτομα με εξωτερική έδρα πιστεύουν ότι δυνάμεις έξω από το άτομο (π.χ. μοίρα ή τύχη) ελέγχουν τη ζωή τους.

Η Twenge και οι συνεργάτες της (2004) αξιοποίησαν τα αποτελέσματα ερευνών από το 1960 ως το 2002, στις οποίες χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο του Rotter για να μελετήσουν τις αλλαγές στην έδρα ελέγχου. Κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων, ο μέσος όρος των σκορ άλλαξε δραματικά αναδεικνύοντας την μετατόπιση από την εσωτερική προς την εξωτερική έδρα ελέγχου, δηλαδή προς την αντίληψη για έλλειψη προσωπικού ελέγχου. Κατά τον Gray (2011), αυτή η αύξηση της εξωτερικής έδρας

σχετίζεται με την αύξηση του άγχους και της κατάθλιψης, καθώς το αίσθημα αβοηθησίας που σχετίζεται με την εξωτερική έδρα ελέγχου προκαλεί προδιάθεση για άγχος και κατάθλιψη.

Όσον αφορά συγκεκριμένα την παιδική και εφηβική ηλικία η έννοια της έδρας ελέγχου έχει μελετηθεί σε ένα πλήθος ερευνών, πολλές από τις οποίες αφορούν στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και της βίας ευρύτερα. Σε έρευνα της Andreou (2000) για τον σχολικό εκφοβισμό, φάνηκε ότι όσο πιο υψηλό είναι το σκορ στην κλίμακα θυματοποίησης από συνομιλήκους, δηλαδή την κλίμακα που εντοπίζει τα παιδιά-θύματα, τόσο πιο υψηλό είναι και το σκορ στην κλίμακα της έδρας ελέγχου, υποδηλώνοντας εξωτερική έδρα ελέγχου. Ακόμη, στη δεύτερη θέση της κατάταξης στην κλίμακα έδρας ελέγχου, βρίσκονται τα παιδιά που είναι ταυτόχρονα θύτες και θύματα, ενώ έπονται οι θύτες.

2.3.2. Ο ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση της έδρας ελέγχου

Σε σειρά από έρευνες έχει μελετηθεί η επίδραση της οικογένειας στη διαμόρφωση της έδρας ελέγχου. Οι Keshavarz και Baharudin (2012) εξέτασαν τη σχέση μεταξύ του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης του πατέρα (επιτρεπτικός, υποστηρικτικός και αυταρχικός τύπος), της έδρας ελέγχου και της αυτοαποτελεσματικότητας σε εφήβους. Επιβεβαιώνοντας τις ερευνητικές υποθέσεις, η έρευνα έδειξε ότι έφηβοι που θεωρούσαν τους πατέρες τους πολύ υποστηρικτικούς διέθεταν εσωτερική έδρα ελέγχου και υψηλό αίσθημα αυτοαποτελεσματικότητας. Αντίστοιχα, κατά τους Tully, Gray, Goodman και Nowicki (2016), τα παιδιά που αισθάνονται πως μεγαλώνουν σε συνεκτικά οικογενειακά περιβάλλοντα τείνουν να διαθέτουν εσωτερική έδρα ελέγχου, όπως επίσης σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το είδος της έδρας ελέγχου των γονέων, το οποίο «μεταβιβάζεται» μέσα από μηχανισμούς κοινωνικής μάθησης. Δηλαδή, τα παιδιά, ιδιαίτερα τα κορίτσια, παρατηρούν και συσχετίζουν τη συμπεριφορά και τις εμπειρίες των γονέων με τις αιτιακές αποδόσεις των ιδίων και καλλιεργούν αντίστοιχες πεποιθήσεις. Ακόμη, σε έρευνα των Ahlin και Lobo Antunes (2015) διατυπώθηκε η υπόθεση ότι οι στρατηγικές διαχείρισης της οικογένειας εντός και εκτός σπιτιού διαμορφώνουν το είδος της έδρας ελέγχου. Στην έρευνα διαφάνηκε ότι η επιβολή αυστηρής πειθαρχίας μειώνει την πιθανότητα διαμόρφωσης εσωτερικής έδρας.

Αντίστοιχα, η υπερπροστασία των γονέων συμβάλλει στη διαμόρφωση εξωτερικής έδρας ελέγχου (Spokas & Heimberg, 2009).

Ωστόσο, η μελέτη αυτής της σχέσης δεν αποτελεί νέο δεδομένο στον χώρο της έρευνας καθώς εδώ και αρκετές δεκαετίες, η ψυχολογική έρευνα είχε επικεντρωθεί στη διερεύνηση των γεγονότων που προηγούνται της διαμόρφωσης του είδους της έδρας ελέγχου. Ενδεικτικά, αναφέρεται η έρευνα των Gordon, Nowicki και Wichern (1981), οι οποίοι μελέτησαν την αλληλεπίδραση 60 εφήβων με τις μητέρες τους, όταν ζητήθηκε από τα παιδιά να φτιάξουν παζλ διαβαθμισμένης δυσκολίας. Οι μητέρες με εσωτερική έδρα ελέγχου ήταν πιο θερμές και λιγότερο επικριτικές και ενθάρρυναν την ανεξαρτησία. Εκτός από την καταγραφή των εμπειριών γονέων και παιδιών για τη μεταξύ τους σχέση, αξιοποιήθηκε και η μέθοδος της παρατήρησης της αλληλεπίδρασης παιδιών με τους γονείς τους.

3. Μακιαβελισμός

3.1. Ο Μακιαβελισμός ως αντίθετη έννοια της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

Η έννοια του Μακιαβελισμού αναφέρεται στον βαθμό στον οποίο ένα άτομο αισθάνεται πως οι άλλοι άνθρωποι είναι αναξιόπιστοι και εύκολα χειραγωγήσιμοι στις διαπροσωπικές καταστάσεις (Christie & Geis, 1970 ό.α. στο Andreou, 2004). Ο Christie μελέτησε τα βιβλία του Μακιαβέλι και ξεχώρισε ορισμένες δηλώσεις του, τις οποίες αξιοποίησε για να προτείνει την έννοια του Μακιαβελισμού ως όρο της Ψυχολογίας (Paulhus & Williams, 2002).

Μαζί με την Ψυχοπάθεια και τον Ναρκισσισμό συνιστούν «την Σκοτεινή Τριάδα», όρο που πρότειναν οι Paulhus και Williams (2002). Η Αμερικανική Ψυχολογική Εταιρία έχει εντάξει τη Ναρκισσιστική Διαταραχή Προσωπικότητας στο διαγνωστικό της εγχειρίδιο (DSM-V) στην κατηγορία των διαταραχών προσωπικότητας, περιγράφοντας την ως ένα μοτίβο μεγαλοπρέπειας, ανάγκης για θαυμασμό και έλλειψης ενσυναίσθησης. Οι τρεις αυτές έννοιες παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν έχουν και κάποια κοινά χαρακτηριστικά: την διάθεση για χειραγωγήση και εκμετάλλευση και την αλαζονεία. Ωστόσο, οι Raskin και Hall (1979), υποστήριξαν ότι ο ναρκισσισμός

μπορεί να αποτελεί και χαρακτηριστικό της προσωπικότητας σε χαμηλότερο- και συνεπώς μη παθολογικό- βαθμό. Η Ψυχοπάθεια είναι μία διαταραχή, όπου το άτομο που νοσεί χαρακτηρίζεται από σοβαρά συναισθηματικά ελλείμματα και παρουσιάζει αυξημένο κίνδυνο να εκδηλώσει αντικοινωνική διαταραχή (Frick, 1995; Hare, 2003 ό.α. στο White & Blair, 2015). Σε έρευνα των Lee και Ashton (2005), βρέθηκαν αρκετές στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των συνιστωσών της Σκοτεινής τριάδας και του των συνιστωσών του Μοντέλου Πέντε Παραγόντων για την προσωπικότητα (Costa & McCrae, 1992). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους ερευνητές, ο Ναρκισσισμός συσχετίζεται μέτρια με την εξωστρέφεια, ο Μακιαβελισμός συσχετίζεται μέτρια αρνητικά με την Προσήνεια και την Ευσυνειδησία και η Ψυχοπάθεια με την Ευσυνειδησία (μέτρια αρνητική συσχέτιση).

3.2. Μακιαβελισμός στην παιδική και εφηβική ηλικία και σχολικός εκφοβισμός

Σχετικά με τον μακιαβελισμό στην παιδική ηλικία έχει βρεθεί ότι η μεγάλη συχνότητα, ένταση και σοβαρότητα των προβλημάτων συμπεριφοράς που σχετίζονται με την κοινωνική προσαρμογή είναι πιθανό να σχετίζονται με υψηλότερα επίπεδα μακιαβελισμού. Έρευνες σχετικά με τον σχολικό εκφοβισμό έχουν δείξει ότι τα παιδιά-θύτες σχολικού εκφοβισμού σημειώνουν υψηλό σκορ στις κλίμακες για τον μακιαβελισμό (Kiddie Mach) (Andreou, 2000; Andreou, 2004), ιδιαίτερα στα αγόρια. Ακόμη, τα υψηλότερα σκορ στις κλίμακες θυματοποίησης από συνομηλίκους (Peer victimization scale) συσχετίζονται με χαμηλότερα σκορ στην κλίμακα μέτρησης του Μακιαβελισμού στα ίδια άτομα (Andreou, 2000). Συνεπώς, η έννοια του Μακιαβελισμού είναι παρούσα στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και εμφανίζεται σε υψηλά ποσοστά στους θύτες και χαμηλά στα θύματα. Ένα ακόμη ενδιαφέρον εύρημα που προέκυψε από τη συγκεκριμένη έρευνα είναι πως όταν ένα παιδί είναι και θύτης και θύμα χαρακτηρίζεται από υψηλότερα επίπεδα μακιαβελισμού, σε σχέση με συνομηλίκους του που ανήκουν σε μία από τις δύο ομάδες. Συγκεκριμένα, σε έρευνα της Andreou (2004), βρέθηκε ότι τα αγόρια που σκοράρουν πιο ψηλά στις κλίμακες της θυματοποίησης συνομηλίκων και συμπεριφορών εκφοβισμού, σημειώνουν πιο υψηλά σκορ και στην κλίμακα του Μακιαβελισμού και ιδιαίτερα σε μία από τις διαστάσεις του, την έλλειψη πίστη στην ανθρώπινη φύση.

4. Παράγοντες πλαισίου διαμόρφωσης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

4.1. Ο ρόλος της οικογένειας

4.1.1. Γονεϊκές πρακτικές που ενισχύουν την ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

Όπως αναφέρθηκε ήδη, η καλλιέργεια της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς ξεκινά από τον τρόπο με τον οποίο ανταποκρίνεται η μητέρα ή άλλη πρωταρχική τροφός στις ανάγκες και στα συναισθήματα του βρέφους. Συνεπώς, η συμβολή της οικογένειας είναι θεμελιώδους σημασίας από την έναρξη της ζωής ενός παιδιού.

Στην παιδική ηλικία, ο τρόπος διαπαιδαγώγησης έχει βρεθεί ότι συνδέεται με την ανάπτυξη φιλοκοινωνικών συμπεριφορών στα παιδιά (Hastings, McShane, Parker, & Ladha, 2007) και συγκεκριμένα κυρίως η μητρική ζεστασιά, η ταχεία ανταπόκριση και επαγωγική πειθαρχία. Αντίθετα οι τιμωρητικές πρακτικές συσχετίζονται με χαμηλότερα επίπεδα φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς (Clark & Ladd, 2000; Knafo & Plomin, 2006; Krevans & Gibbs, 1996; McGrath et al., 2003 ό.α. στο Farrant, Devine, Maybery, Fletcher, 2012).

Ακόμη, μέσω της ενσυναίσθησης που δείχνουν οι ίδιες οι μητέρες μπορούν να λειτουργήσουν ως πρότυπο. Οι μητέρες με υψηλή γνωστική ενσυναίσθηση διευκολύνουν την ανάπτυξη της γνωστικής ενσυναίσθησης των παιδιών ενθαρρύνοντας τα πιο συχνά να αντιλαμβάνονται την οπτική του άλλου και οι μητέρες με πιο υψηλή συναισθηματική ενσυναίσθηση διευκολύνουν την ανάπτυξη της συναισθηματικής ενσυναίσθησης λειτουργώντας συχνά ως πρότυπα συναισθητικής συμπεριφοράς στην άσκηση των γονεϊκών τους καθηκόντων.

4.2. Το μοντέλο της Baumrind για τον γονεϊκό τύπο διαπαιδαγώγησης

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία, συναντώνται πολλές προτάσεις για τους τρόπους με τους οποίους οι γονείς μπορούν να λειτουργήσουν ως πρότυπα ενσυναίσθησης, καθώς και να διδάξουν τρόπους διαχείρισης και έκφρασης των συναισθημάτων. Ένας όρος που προτάθηκε από τον Gottman (2011) είναι ο όρος «γονική συναισθηματική διαπαιδαγώγηση». Ο Gottman μέσα από τις έρευνές του εντόπισε τέσσερα είδη συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης, διαφοροποιητικό στοιχείο του ενός από τα άλλα

αποτελεί ο τρόπος που οι γονείς αντιμετωπίζουν την έκφραση και τη διαχείριση των συναισθημάτων των παιδιών τους. Τα είδη αυτά είναι «οι αποστασιοποιημένοι γονείς», «οι επικριτικοί- αποδοκιμαστικούς», οι «επιτρεπτικοί- παραχωρητικούς» και οι «συναισθηματικοί μέντορες» (Gottman, 2011).

Μια έννοια, η οποία περιγράφει τις αρχές και τις μεθόδους με τις οποίες διαπαιδαγωγείται ένα παιδί είναι η έννοια του γονεϊκού στυλ. Πρόκειται για μία έννοια που έχει μελετηθεί εκτενώς σε παγκόσμιο επίπεδο, ενώ πλέον απασχολεί όλο και περισσότερο και Έλληνες ερευνητές. Ένα από τα ευρέως χρησιμοποιούμενα μοντέλα γονεϊκού στυλ είναι αυτό που έχει προτείνει η Baumrind (1966).

Το μοντέλο της Baumrind βασίζεται στις έννοιες της ανταπόκρισης και της απαιτητικότητας, όροι που προτάθηκαν από τους Maccoby και Martin (1983) (ό.α. στο Besharat, Azizi, Poursharifi, 2011). Η γονεϊκή ανταπόκριση (ή γονεϊκή ζεστασιά ή υποστήριξη) αναφέρεται στον βαθμό στον οποίο οι γονείς σκόπιμα ενισχύουν την ατομικότητα, την αυτορρύθμιση και την αυτοπεποίθηση των παιδιών τους όντως οι ίδιοι εναρμονισμένοι, υποστηρικτικοί και ενήμεροι για τις ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις των γονιών τους (Baumrind, 1991). Η γονεϊκή απαιτητικότητα (ή έλεγχος της συμπεριφοράς) αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο οι γονείς προσπαθούν να εντάξουν στην οικογένεια τα παιδιά απαιτώντας ωριμότητα, επιβλέποντας τα και όντας πρόθυμοι να συνετίσουν τα παιδιά που δεν υπακούν (Baumrind, 1991).

Η Baumrind προτείνει τρία γονεϊκά στυλ με βάση τα οποία οι γονείς διακρίνονται σε επιτρεπτικούς γονείς, σε υποστηρικτικούς και σε αυταρχικούς. Οι υποστηρικτικοί γονείς διαθέτουν καλές δεξιότητες ανατροφής, είναι στοργικοί, ενθαρρύνουν την επικοινωνία και στηρίζουν τις πρωτοβουλίες των παιδιών τους. Ταυτόχρονα, θέτουν όρια στη συμπεριφορά των παιδιών τους και παραμένουν σταθεροί στην τήρησή τους, βοηθώντας τα να κατανοήσουν τη λογική με την οποία τέθηκαν (Baumrind, 1966). Στην έρευνα των Woolfson και Grant (2006) σχετικά με τον τύπο διαπαιδαγώγησης γονέων με παιδιά διαγνωσμένα με νευροαναπτυξιακές διαταραχές, φάνηκε οι γονείς των μικρότερων παιδιών υιοθετούν τον υποστηρικτικό τύπο, ενώ όσο το παιδί μεγαλώνει παύουν να είναι το ίδιο υποστηρικτικοί. Σε πρόσφατη ελληνική έρευνα για την αντιλαμβανόμενη γονεϊκή τυπολογία του πατέρα, φάνηκε ότι ο υποστηρικτικός τύπος πατέρα, όπως τον αντιλαμβάνονται τα παιδιά, αποτελεί σημαντικό θετικό

προγνωστικό παράγοντα ενσυναίσθησης και αυτοεκτίμησης (Antonopoulou, Alexopoulos, Maridaki- Kassotaki, 2012).

Οι επιτρεπτικοί γονείς προσπαθούν να συμπεριφέρονται με ένα μη τιμωρητικό τρόπο και με διάθεση αποδοχής προς τις παρορμητικές συμπεριφορές, τις επιθυμίες και τις ενέργειες των παιδιών. Εξηγούν τους κανόνες της οικογένειας και επιτρέπουν στα παιδιά τους να ρυθμίσουν τα ίδια στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό τη συμπεριφορά τους. Αποφεύγουν να ασκήσουν έλεγχο και δεν ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να υπακούσουν σε εξωτερικά καθορισμένες συμβάσεις (Baumrind, 1966). Σε πρόσφατη ελληνική έρευνα με δείγμα παιδιά, εντοπίστηκαν δύο τύποι επιτρεπτικής μητέρας: «ο επιτρεπτικός- μη σταθερός τύπος» και «ο επιτρεπτικός- επιεικής τύπος μητέρας».

Οι αυταρχικοί γονείς αξιολογούν και ελέγχουν τη συμπεριφορά των παιδιών τους σύμφωνα με ένα σύστημα αξιών σχετικό με τη θρησκευτική τους πίστη ή με μία ανώτερη αρχή. Στη διαπαιδαγώγηση που ασκούν ακολουθούν τιμωρητικές μεθόδους, απαιτούν υπακοή, την οποία θεωρούν αρετή και περιορίζουν την αυτονομία των παιδιών τους (Baumrind, 1966).

Στην ελληνική βιβλιογραφία συναντάται και ένας τέταρτος τύπος γονέα: ο αυστηρός. Ο αυστηρός τύπος φέρει στοιχεία από τον επιτρεπτικό και τον αυταρχικό τύπο αλλά δεν ταυτίζεται με κανένα από τους δύο (Kleftaras & Alexopoulos, 2015). Ο αυστηροί γονείς θέτουν όρια, ακολουθούν μεθόδους πειθαρχίας και χρησιμοποιούν την τιμωρία για να βελτιωθεί η προβληματική συμπεριφορά, χωρίς να την αιτιολογούν. Τονίζουν τη σημαντικότητα και την ανελαστική φύση των κανόνων συμπεριφοράς της οικογένειας (Antonopoulou & Tsitsas, 2011; Maridaki-Kassotaki, 2009 ό.α. στο Kleftaras & Alexopoulos, 2015). Σε έρευνα με δείγμα παιδιά (Kleftaras & Alexopoulos, 2015), από την παραγοντική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε προέκυψαν δύο τύποι αυστηρής μητέρας: «ο αυστηρός- επικριτικός τύπος» και «ο αυστηρός- τυπικός τύπος». Ακόμη, εντοπίστηκε και ένας ακόμη τύπος μητέρας, ο δημοκρατικός τύπος.

4.2.2. Ο ρόλος της γονεϊκής τυπολογίας στην ανάπτυξη και στην πρόληψη προβλημάτων ψυχικής υγείας

Το γονεϊκό στυλ (ή γονεϊκή τυπολογία), έτσι όπως αναδεικνύεται από απαντήσεις για τις πρακτικές και πεποιθήσεις των ίδιων των γονέων αλλά και όπως το

αντιλαμβάνονται τα παιδιά, έχει μελετηθεί σε πλήθος ερευνών σε σχέση με έννοιες της ψυχοπαθολογίας και σε σχέση με άλλα ζητήματα που αφορούν στην παιδική και εφηβική ηλικία, όπως η διατροφή και η ακαδημαϊκή επίδοση. Συγκεκριμένα έχει βρεθεί ότι ο αντιλαμβανόμενος έλεγχος και η πίεση των γονέων προβλέπουν θετικά το άγχος, ενώ η γονεϊκή ζεστασιά συσχετίζεται αρνητικά με το άγχος. Αντίστοιχα είναι τα ευρήματα και όσον αφορά την πρόβλεψη της Διαταραχής Αποπροσωποποίησης (Wolfradt, Hempel & Miles, 2003). Σε πρόσφατη ελληνική έρευνα για τη σχέση του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης με την κατάθλιψη στην προεφηβική ηλικία, βρέθηκε στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση ανάμεσα στον επιτρεπτικό τύπο γονέα και στη συμπτωματολογία της κατάθλιψης. Σύμφωνα με τους ερευνητές, μία πιθανή εξήγηση για αυτό το ερευνητικό αποτέλεσμα είναι ότι αυτός ο τύπος διαπαιδαγώγησης ενισχύει την ανάπτυξη συναισθημάτων ανεπάρκειας (Wenar, 1994), την χαμηλή αυτοεκτίμηση, τα συναισθήματα αβοηθησίας και αναποτελεσματικότητας, τα οποία συμβάλλουν στην εκδήλωση της κατάθλιψης. Αντίθετα, η διαπαιδαγώγηση ενός παιδιού από έναν υποστηρικτικό γονέα φαίνεται να συμβάλλει στην πρόληψη της κατάθλιψης (Kleftaras & Alexopoulos, 2015).

4.2. Ο ρόλος του σχολείου

4.2.1. Προαγωγή ενσυναίσθησης και φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς στο σχολείο

Ιδιαίτερα σημαντικός για την ανάπτυξη των φιλοκοινωνικών δεξιοτήτων είναι και ο ρόλος των εκπαιδευτικών. Οι καλές σχέσεις των εκπαιδευτικών με τα παιδιά βοηθούν

την ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς, καθώς ο εκπαιδευτικός είναι ο δεύτερος σημαντικός άλλος στη ζωή των παιδιών (Howes, 2000, 2009 ό.α. στο Χατζηχρήστου, 2011). Η φιλοκοινωνική συμπεριφορά καλλιεργείται όταν ο εκπαιδευτικός επικοινωνεί ουσιαστικά και δημιουργικά με τους μαθητές και μοιράζεται τη διαχείριση της τάξης μαζί τους, χρησιμοποιεί λειτουργικές μεθόδους πειθαρχίας, εστιάζει στα συναισθήματα και δίνει δυνατότητες για συνεργατικού τύπου δραστηριότητες (Johnson, Ironsmith, Snow & Poteat, 2000. Klein, Wirth & Linaw, 2003 ό.α. στο Χατζηχρήστου, 2011).

Εκτός από τη σχέση του εκπαιδευτικού με τον μαθητή, τις συνθήκες μάθησης και συνεργασίες και την πειθαρχία, οι ερευνητές της προαγωγής της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς στην εκπαίδευση έχουν ερευνήσει και τη συσχέτιση της επαφής και της φροντίδας των ζώων με τα επίπεδα προκοινωνικής συμπεριφοράς. Η μελέτη για την εκπαίδευση βασίζεται στα επιστημονικά ευρήματα ότι αναπτύσσοντας ισχυρούς δεσμούς με τα ζώα, τα παιδιά είναι πιο πιθανό να επιδείξουν υψηλά ποσοστά ενσυναίσθησης προς τα ζώα και ότι η ενσυναίσθηση προς τα ζώα θα γενικευτεί σε ενσυναίσθηση προς τους ανθρώπους (Thompson & Gullone, 2003). Η θετική αυτή σύνδεση της ενσυναίσθησης προς τα ζώα και προς τους ανθρώπους σχετίζεται με τη σύνδεση ανάμεσα στη βία προς τα ζώα και τη διαπροσωπική βία. Η εκδήλωση βίας προς τα ζώα σχετίζεται με τη βίαιη συμπεριφορά προς τους ανθρώπους σε μεγαλύτερη ηλικία. Η κακοποιητική συμπεριφορά προς τα ζώα τείνει να απευαισθητοποιεί τα παιδιά στον πόνο και στη δυστυχία, ενώ αυξάνει την πιθανότητα εκδήλωσης επιθετικών συμπεριφορών προς τους ανθρώπους (Kellert & Felthous, 1985 ό.α. στο Thompson & Gullone, 2003). Ενώ τα περισσότερα παιδιά είναι ευαίσθητα στην κακοποίηση των ζώων, αρκετά κακοποιημένα παιδιά ή παιδιά με σοβαρές ψυχολογικές δυσκολίες, αντιμετωπίζουν τα ζώα ως στόχο ελέγχου και δύναμης. Η βία προς τα ζώα μπορεί να αντιπροσωπεύει τη μετατόπιση του θυμού από τους ανθρώπους σε άλλα είδη (Robin & Bense, 1985).

Επίσης, οι σχέσεις των παιδιών με τα ζώα παρέχουν ευκαιρίες για συναισθηματική επένδυση και έκφραση, η οποία δεν συνοδεύεται από αρνητική αξιολόγηση και δεν εμπεριέχει κίνδυνο για απόρριψη (Fawcett & Gullone, 2001).

Αυτά τα ευρήματα αξιοποιούνται στα πλαίσια της ανθρωπιστικής εκπαίδευσης (humane education), η οποία σύμφωνα με τον Milburn (1989) (ό.α. στο Thompson &

Gullone, 2003) αποτελεί «μια προσπάθεια για την ανάπτυξη αλτρουισμού και η αίσθηση φροντίδας σε έναν κόσμο όπου όλα τα άλλα μέσα ασκούν πίεση προς την αντίθετη κατεύθυνση». Η ανθρωπιστική εκπαίδευση εμπεριέχει εκπαιδευτικές πρακτικές που στοχεύουν στην διδασκαλία τρυφερότητας προς τα ζώα. Αποτελείται από συμπεριφορικά και συναισθηματικά συστατικά στοιχεία. Ο συμπεριφορικός άξονας αφορά στην καλλιέργεια προκοινωνικών συμπεριφορών, ενώ ο συναισθηματικός στοχεύει στην αύξηση των επιπέδων ενσυναίσθησης (Ascione, 1997a ό.α. στο Thompson & Gullone, 2003).

Αν και η ανθρωπιστική εκπαίδευση τυπικά έχει ως στόχο την ενθάρρυνση των παιδιών προς θετικές συμπεριφορές προς τα ζώα, τα οφέλη της μεταφέρονται και στις ανθρώπινες σχέσεις. Τα τελευταία χρόνια η ανθρωπιστική εκπαίδευση έχει διευρύνει τις θεματικές στις οποίες εστιάζει, εντάσσοντας θεματικές όπως η κοινωνική ευθύνη, οι συνειδητές επιλογές, το περιβάλλον και τα ανθρώπινα δικαιώματα (Daly & Suggs, 2010). Για παράδειγμα, πολλά ανθρωπιστικά προγράμματα εκπαίδευσης, όπως το Operation Outreach USA, συνδυάζουν την ανάπτυξη δεξιοτήτων γραμματισμού με δραστηριότητες ενταγμένες στο αναλυτικό πρόγραμμα για τη διδασκαλία του σεβασμού προς κάθε πλάσμα και της μηδενικής ανοχής στη βία (Ascione, 1977a ό.α. στο Thompson & Gullone, 2003). Κατά τον Ascione, αυτά τα προγράμματα εμπεριέχουν γνωστικούς στόχους (π.χ. αναγνωστική ικανότητα) και συναισθηματικούς στόχους (φιλοκοινωνική συμπεριφορά και ενσυναίσθηση) για να βοηθήσουν τα παιδιά να καλλιεργήσουν μια αίσθηση συμπόνιας προς κάθε πλάσμα και για να τους παρέχουν τις απαραίτητες γνώσεις για να συμπεριφέρονται σύμφωνα με αυτές τις αρχές και να ενισχύσουν την αίσθηση της ευθύνης σε κάθε παιδί.

4.2.2. Η συμβολή του θετικού σχολικού κλίματος

Η έννοια του σχολικού κλίματος είναι μία πολυπαραγοντική έννοια που εμπεριέχει ένα πλήθος παραγόντων που αφορούν στη λειτουργία του σχολείου. Ένας από αυτούς είναι οι αξίες και οι απόψεις των εκπαιδευτικών και των διευθυντών, των γονέων και των σχολικών συμβούλων που συμμετέχουν στη ζωή του σχολείου (Καβούρη, 1998).

Ακόμη, η έννοια του σχολικού κλίματος εμπεριέχει και τις σχέσεις μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών. Το θετικό σχολικό κλίμα καλλιεργείται όταν οι εκπαιδευτικοί και οι μαθητές αλληλοϋποστηρίζονται και ενδιαφέρονται ο ένας για τον άλλον, μοιράζονται κοινές αξίες και οι μαθητές έχουν το αίσθημα του ανήκειν και μπορούν να ασκήσουν επιρροή στις αποφάσεις της ομάδας (Barr & Higgins-D'Alessandro, 2009 ό.α. στο Kanacri et al. 2017). Κάποιες ακόμη διαστάσεις του σχολικού κλίματος αφορούν στις σχέσεις μεταξύ των μαθητών (υποστηρικτικά δίκτυα μαθητών για κοινωνικοποίηση, επίλυση προβλημάτων, παροχή ακαδημαϊκής βοήθειας και δημιουργία φιλιών), στην αποδοχή της διαφορετικότητας και στη σωματική και συναισθηματική ασφάλεια (National School Climate Center, 2017). Πρόσφατα, οι Thapa, Cohen, Guffey και Higgins- D' Alesandro (2013) δημοσίευσαν μια εκτενή ανασκόπηση 206 ερευνών από το 1970 σχετικά με το σχολικό κλίμα και εντόπισαν ορισμένες ακόμη διαστάσεις πέρα από την ασφάλεια και τις υγιείς σχέσεις. Οι διαστάσεις αυτές είναι 1. Η διδασκαλία και η μάθηση (π.χ. κοινωνική και συναισθηματική αγωγή, πολιτική αγωγή, αντιλήψεις των μαθητών και των εκπαιδευτικών για το σχολικό κλίμα), 2. Το περιβάλλον διδασκαλίας (π.χ. διαθέσιμες πηγές και πόροι, χωροταξία), 3. Διεργασίες βελτίωσης του σχολικού κλίματος.

Ακόμη, οι Koth, Bradshaw και Leaf (2008) πραγματοποίησαν μια πολύ μεγάλου εύρους έρευνα με συνολικό δείγμα 2.468 μαθητών από δημόσια σχολεία της Αμερικής για να διερευνήσουν ατομικούς παράγοντες και παράγοντες τάξη που μπορούν να προβλέψουν τις αντιλήψεις των μαθητών για το σχολικό κλίμα του σχολείου τους. Συγκεκριμένα, μελέτησαν το σχολικό κλίμα ως ενιαίο εννοιολογικό κατασκεύασμα αλλά και επιμέρους διαστάσεις όπως το κίνητρο επίτευξης και η αίσθηση ασφάλειας. Ιδιαίτερο ρόλο στην πρόβλεψη των αντιλήψεων για το σχολικό κλίμα φάνηκε ότι διαδραματίζει το φύλο, καθώς τα αγόρια αξιολογούν ως λιγότερο ασφαλές το σχολείο τους και δεν είναι εξίσου πρόθυμα να μάθουν όσο τα κορίτσια. Αντίστοιχα, ήταν τα ευρήματα για τους μαθητές, οι οποίοι προέρχονταν από μειονοτικές ομάδες. Αναφορικά με τους παράγοντες σε επίπεδο τάξης, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το μέγεθος της τάξης, καθώς όσο λιγότεροι είναι οι μαθητές σε κάθε τμήμα, τόσο πιο ασφαλές θεωρείται το σχολείο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μέγεθος του σχολείου δεν φαίνεται να αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα του αντιλαμβανόμενου σχολικού κλίματος.

Όπως διαφαίνεται και από τις διαστάσεις τους σχολικού κλίματος που προαναφέρθηκαν θεμελιώδους σημασίας είναι η μηδενική αποδοχή της βίας και η διασφάλιση της προστασίας κάθε μέλους της σχολικής κοινότητας, καθώς έτσι παρεμποδίζεται η συμμετοχή των μαθητών ως θύτες ή θύματα σε περιστατικά βίας. Οι Meyer- Adams και Conner (2008) έχουν βρει ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στο σχολικό κλίμα, όπως το αντιλαμβάνονται οι μαθητές, και την εμπλοκή τους σε εκφοβιστικές συμπεριφορές (Giovalias, Kourkoutas, Mitsopoulou, Georgiadi, 2010). Αντίθετα, τα παιδιά που φοιτούν σε σχολεία όπου συμπεριφορές όπως το bullying είναι αποδεκτές από τους ενήλικες βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο να εμπλακούν σε τέτοιες συμπεριφορές (Espelage & Swearer, 2003). Μάλιστα, στο εργαλείο αξιολόγησης του σχολικού κλίματος «School Climate Module Supplementary», το οποίο αποτελεί μέρος του California Climate Module Supplementary η εξασφάλιση της προστασία των μαθητών μέσω της πρόληψης του σχολικού εκφοβισμού αξιολογείται ως διακριτή συνιστώσα (California Department of Education, 2009).

Αντίστοιχες συσχετίσεις ανάμεσα στο σχολικό κλίμα και σε αρνητικές και επικίνδυνες συμπεριφορές έχουν αναδειχθεί από μία σειρά ερευνών. Για παράδειγμα, οι Nickerson και Slater (2009) βρήκαν ότι το αίσθημα ανασφάλειας των κοριτσιών στο σχολείο φαίνεται να προβλέπει αυτοκτονικές συμπεριφορές.

Τέλος, ιδιαίτερα όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, πρόσφατη έρευνα των Hatzichristou, Stasinou, Lampropoulou και Lianos (2018) έδειξε ότι το θετικό σχολικό κλίμα λειτουργεί διαμεσολαβητικά ανάμεσα στις δυσκολίες που βιώνουν οι έφηβοι λόγω της οικονομικής κρίσης και στην υποκειμενική ευημερία, καθώς οι αντιξοότητες που προκαλούνται από τη δυσμενή οικονομική συνθήκη επιδρούν σε παράγοντες, όπως η αυτοεκτίμηση και η θετική στάση απέναντι στη ζωή.

Στόχοι της έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να μελετήσει το ζήτημα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς στην ύστερη παιδική ηλικία σε ένα ευρύτερα εννοούμενο οικολογικό-συστημικό πλαίσιο, δηλαδή να διερευνήσει τον ρόλο που διαδραματίζουν ορισμένοι προσωπικοί παράγοντες, η οικογένεια και το σχολείο στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς.

5.1. Ερευνητικό κενό

Με δεδομένο ότι αφενός οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της χώρας μας αναδεικνύουν όλο και πιο έντονα την ανάγκη να φροντίσει ο καθένας από μας για τον συνάνθρωπό του, καθώς τα κρατικά μέσα σε καμία περίπτωση δεν επαρκούν και αφετέρου τα συνεχώς αυξημένα περιστατικά βίας σε κάθε χώρο και ιδιαίτερα στην εκπαίδευση, η προαγωγή της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς φαίνεται να είναι απολύτως απαραίτητη και ευθύνη γι' αυτό έχει τόσο η οικογένεια όσο και το σχολείο. Η έρευνα μελετά την επίδραση ορισμένων τύπων διαπαιδαγώγησης της μητέρας (υποστηρικτικός και αυστηρός τύπος) στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς, καθώς επίσης και τον διαμεσολαβητικό ρόλο του αντιλαμβανόμενου θετικού σχολικού κλίματος σε αυτή τη σχέση. Οι δύο αυτές μεταβλητές μελετώνται για πρώτη φορά σε ελληνική έρευνα σε σχέση με τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά στην παιδική ηλικία.

Όσον αφορά τους προσωπικούς παράγοντες προσωπικότητας, στη διεθνή βιβλιογραφία συναντώνται αρκετές έρευνες, σύμφωνα με τις οποίες, προσωπικοί παράγοντες, όπως η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η ενσυναίσθηση και η έδρα ελέγχου συσχετίζονται θετικά και αποτελούν προβλεπτικούς παράγοντες της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Ωστόσο, στην ελληνική βιβλιογραφία δεν συναντάται άλλη έρευνα που να μελετά πώς η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο και ο τρόπος έλεγχος επιδρούν στη φιλοκοινωνική συμπεριφορά σε παιδικό πληθυσμό. Η παρούσα έρευνα στοχεύει στη διαφώτιση ορισμένων νέων διαστάσεων και στη διεύρυνση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας.

Περαιτέρω, μελετάται ο μακιαβελισμός, ο οποίος ως έννοια είναι απολύτως συνυφασμένος με τη βίαιη και επιθετική συμπεριφορά και ως εκ τούτου αντίθετος από τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά.

5.2. Ερευνητικά ερωτήματα- ερευνητικές υποθέσεις

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν τα ερευνητικά ερωτήματα, στα οποία επιχειρεί να απαντήσει η έρευνα, καθώς και οι αντίστοιχες ερευνητικές ερωτήσεις.

1^ο ερευνητικό ερώτημα- 1^η ερευνητική υπόθεση:

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα που θα μελετηθεί αφορά στη σχέση φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και μακιαβελισμού και διατυπώνεται ως εξής: «Συσχετίζεται αρνητικά το υψηλό σκορ στην κλίμακα του μακιαβελισμού με το σκορ στην κλίμακα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς;».

Αντίστοιχα, η υπόθεση που αναμένουμε να επιβεβαιωθεί είναι ότι όσο υψηλότερο είναι το σκορ στην κλίμακα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς τόσο χαμηλότερο θα είναι το σκορ στην κλίμακα του Μακιαβελισμού και αντίστροφα (1^η ερευνητική υπόθεση).

2^ο ερευνητικό ερώτημα- 2^η ερευνητική υπόθεση:

Το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα αφορά στα χαρακτηριστικά της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και διατυπώνεται ως εξής: «Αποτελούν προγνωστικούς παράγοντες η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η ενσυναίσθηση, η γονεϊκός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας και το γυναικείο φύλο στην ανάπτυξη φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς στην ύστερη παιδική ηλικία;».

Αναμένεται ότι αυτές οι μεταβλητές αποτελούν προβλεπτικούς παράγοντες για την ανάπτυξη φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς (2^η ερευνητική υπόθεση).

3^ο ερευνητικό ερώτημα- 3^η ερευνητική υπόθεση:

Με το τρίτο ερευνητικό ερώτημα μελετάται ένα μοντέλο διαμεσολάβησης (Μοντέλο 1) ανάμεσα στον υποστηρικτικό τύπο μητέρας και τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα, εξετάζονται ο διαμεσολαβητικός ρόλος της πίστης σε έναν δίκαιο

κόσμο, της ενσυναίσθησης, του αντιλαμβανόμενου θετικού σχολικού κλίματος, των χαμηλών επιπέδων μακιαβελισμού και της εξωτερικής έδρας ελέγχου. Το ερευνητικό ερώτημα διατυπώνεται ως εξής: «Λειτουργούν διαμεσολαβητικά στη σχέση μεταξύ υποστηρικτικού τύπου μητέρας και φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η ενσυναίσθηση και το σχολικό κλίμα, τα χαμηλά επίπεδα μακιαβελισμού και η εξωτερική έδρα ελέγχου;». Υποθέτουμε πως οι μεταβλητές αυτές αποτελούν διαμεσολαβούσες μεταβλητές μεταξύ του υποστηρικτικού τύπου μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς (3^η ερευνητική υπόθεση).

4^ο ερευνητικό ερώτημα- 4^η ερευνητική υπόθεση:

Επίσης, μελετάται και ένα ακόμη μοντέλο διαμεσολάβησης (Μοντέλο 2) ανάμεσα στον αυστηρό τύπο μητέρας και τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά. Ως διαμεσολαβητικοί παράγοντες εξετάζονται η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η ενσυναίσθηση, το αντιλαμβανόμενο θετικό σχολικό κλίμα, τα χαμηλά επίπεδα μακιαβελισμού και η εξωτερική έδρα ελέγχου. Το ερευνητικό ερώτημα διατυπώνεται ως εξής: «Αποτελούν διαμεσολαβούσες μεταβλητές μεταξύ του αυστηρού τύπου μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η ενσυναίσθηση και το σχολικό κλίμα, τα χαμηλά επίπεδα μακιαβελισμού και η εξωτερική έδρα ελέγχου;».

Αναμένεται ότι οι μεταβλητές αυτές λειτουργούν διαμεσολαβητικά ανάμεσα στον αυστηρό τύπο μητέρας και τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά (4^η ερευνητική υπόθεση).

Μεθοδολογία

Συμμετέχοντες

Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή 249 μαθητών από 6 δημοτικά σχολεία της Αττικής, όπου φοιτούν μαθητές διαφορετικής κοινωνικοοικονομικής προέλευσης. Η μέση ηλικία των συμμετεχόντων ήταν 11.37 έτη (Τ.Α.: 0.6), ενώ οι ηλικίες κυμαίνονταν από 10.12 έως 12.67 έτη. Η αντιπροσώπευση των δύο φύλων στην έρευνα είναι περίπου ίση (κορίτσια: 55.4% και αγόρια: 44.6% του δείγματος). Το 46.2 % των συμμετεχόντων φοιτούσε κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας στην Ε΄ δημοτικού και το 53.8 % στην Στ΄. Η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος είναι ελληνικής καταγωγής (97.2%). Ακόμη, αναφορικά με τα μέλη που διαμένουν στο ίδιο σπίτι με τους συμμετέχοντες, καταγράφηκαν 22 τύποι με επικρατέστερους τύπους τους «πατέρας, μητέρα, αδέρφια»: 63.9% και «πατέρας, μητέρα»: 11.2%.

Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, τόσο οι μητέρες όσο και οι πατέρες κατά πλειοψηφία έχουν φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο. Συγκεκριμένα, οι μητέρες σε ποσοστό 63.5% είναι απόφοιτες Πανεπιστημίου και οι πατέρες σε ποσοστό 54.6%. Τέλος, τα επαγγέλματα των πατέρων μεγαλύτερης συχνότητας είναι α. επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα σε ποσοστό 31.3%, β. παροχή υπηρεσιών και πωλήσεις σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές σε ποσοστό 21.7% και γ. εργασία σε γραφείο και συναφή επαγγέλματα σε ποσοστό 12.4%. Αντίστοιχα, τα επαγγέλματα των μητέρων μεγαλύτερης συχνότητας είναι α. επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα σε ποσοστό 29.3%, β. εργασία σε γραφείο και συναφή επαγγέλματα σε ποσοστό 21.7% και γ. παροχή υπηρεσιών και πωλήσεις σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές σε ποσοστό 15.7%. Επίσης, ένα σημαντικό ποσοστό των μητέρων (17.3%) είναι άνεργες.

Πίνακας 1

Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος

Μεταβλητές	Σύνολο	Ποσοστό % / Τυπική απόκλιση (T.A.)
Ηλικία [σε έτη (Mean ± SD)]	11.37±	0.6
Φύλο [N(%)]		
Κορίτσι	138	55.4%
Αγόρι	111	44.6%
Τάξη φοίτησης [N(%)]		
Πέμπτη δημοτικού	115	46.2%
Έκτη δημοτικού	134	53.8%
Εθνικότητα [N(%)]		
Ελληνική	242	97.2%
Άλλη:		
Αρμένικη	4	1.6%
Ρωσική	1	0.4%
Αμερικανική	1	0.4%
Αλβανική	1	0.4%
Με ποια από τα παρακάτω μέλη της οικογένειάς σου μένεις στο ίδιο σπίτι;		
Πατέρας, μητέρα, αδέρφια	159	63.9%
Πατέρας, μητέρα	28	11.2%
Μητέρα, άλλο μέλος	2	0.8%
Μητέρα, αδέρφια	14	5.6%
Μητέρα, γιαγιά	3	1.2%
Μητέρα, πατέρας, αδέρφια, γιαγιά, παππούς	9	3.65
Μητέρα, πατέρας, αδέρφια, γιαγιά	4	1.6%
Μητέρα, πατέρας, γιαγιά, άλλο μέλος	1	0.4%
Μητέρα, πατέρας, γιαγιά, παππούς, αδέρφια, άλλο μέλος	7	2.8%
Μητέρα, αδέρφια, γιαγιά, άλλο μέλος	1	0.4%
Μητέρα, πατέρας, αδέρφια, άλλο μέλος	1	0.4%
Άλλο μέλος	1	0.4%
Μητέρα	5	2.0%
Μητέρα, αδέρφια, γιαγιά, παππούς	1	0.4%
Πατέρας, αδέρφια, γιαγιά	1	0.4%
Μητέρα, γιαγιά, παππούς	2	0.8%
Μητέρα, πατέρας, άλλο μέλος	4	1.6%
Μητέρα, αδέρφια, άλλο μέλος	2	0.8%
Μητέρα, πατέρας, γιαγιά	1	0.4%
Μητέρα, άλλο μέλος, γιαγιά, παππούς	1	0.4%
Μητέρα, αδέρφια, γιαγιά	1	0.4%

Αδέρφια	1	0.4%
Ποιο είναι το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας σου;		
Δημοτικό	4	1.6%
Γυμνάσιο- Λύκειο	43	17.3%
Ανώτερη Σχολή	39	15.7%
Πανεπιστήμιο	158	63.5%
Ποιο είναι το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα σου;		
Δημοτικό	8	3.2%
Γυμνάσιο- Λύκειο	64	25.7%
Ανώτερη Σχολή	35	14.1%
Πανεπιστήμιο	136	54.6%
Ποιο είναι το επάγγελμα των γονέων σου είτε σε πλήρη απασχόληση είτε σε μερική απασχόληση;		
Πατέρας		
Μέλος των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερο διοικητικό και διευθυντικό στέλεχος του δημόσιου τομέα	9	3.6%
Πρόσωπο που ασκεί επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	78	31.3%
Τεχνολόγος, τεχνικός βοηθός και ασκών συναφή επαγγέλματα	15	6.0%
Υπάλληλος γραφείου και ασκών συναφή επαγγέλματα	31	12.4%
Απασχολούμενος στην παροχή υπηρεσιών και πωλητής σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	54	21.7%
Ειδικευμένος γεωργός, κτηνοτρόφος, δασοκόμος και αλιείας	8	0.0%
Ειδικευμένος τεχνίτης και ασκών συναφή τεχνικά επαγγέλματα	7	3.2%
Χειριστής σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητής	22	2.8%
Ανειδίκευτος εργάτης, χειρωνακτής και μικροεπαγγελματίας	0	8.8%
Ένοπλες δυνάμεις	12	4.8%
Άνεργος	3	1.2%
Μητέρα		
	7	2.8%

Μέλος των βουλευόμενων σωμάτων, ανώτερο διοικητικό και διευθυντικό στέλεχος του δημόσιου τομέα	73	29.3%
Πρόσωπο που ασκεί επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα	6	2.4%
Τεχνολόγος, τεχνικός βοηθός και ασκούσα συναφή επαγγέλματα	54	21.7%
Υπάλληλος γραφείου και ασκούσα συναφή επαγγέλματα		15.7%
Απασχολούμενη στην παροχή υπηρεσιών και πωλητής σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές	39	
	0	0.0%
Ειδικευμένος γεωργός, κτηνοτρόφος, δασοκόμος και αλιέας	1	0.4%
Ειδικευμένη τεχνίτρια και ασκούσα συναφή τεχνικά επαγγέλματα	0	0.0%
Χειριστής σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων και εξοπλισμού και συναρμολογητές	14	5.6%
Ανειδίκευτη εργάτρια, χειρωνακτής και μικροεπαγγελματίας	2	0.8%
Ένοπλες δυνάμεις	43	17.3%
Άνεργη		

5.2. Μέσα συλλογής δεδομένων

Στη προκειμένη έρευνα διερευνήθηκε η φιλοκοινωνική συμπεριφορά, η ενσυναίσθηση, η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, ο τόπος ελέγχου, ο μακιαβελισμός, το αντιλαμβανόμενο σχολικό κλίμα και ο αντιλαμβανόμενος γονεϊκός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας. Για τη μελέτη των συγκεκριμένων μεταβλητών χρησιμοποιήθηκαν τα ερευνητικά εργαλεία που περιγράφονται εκτενώς στη συνέχεια. Τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν είναι προσαρμοσμένα στα ελληνικά και έχουν στην πλειοψηφία τους έχουν χρησιμοποιηθεί σε μεγάλη σειρά από έρευνες.

5.2.1. Ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων

Η συλλογή των δημογραφικών δεδομένων πραγματοποιήθηκε με αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο. Οι ερωτήσεις προτάθηκαν από την επιβλέπουσα καθηγήτρια της έρευνας, κα. Παπαστυλιανού και η ερευνήτρια επέλεξε αυτές που έκρινε ότι αφορούν περισσότερο τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνεται η έρευνα. Κατά κύριο λόγο, είναι κλειστού τύπου.

5.2.2. Ερωτηματολόγιο Αλτρουιστικής Συμπεριφοράς- Altruistic Behavior Questionnaire

Η μέτρηση της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς πραγματοποιήθηκε με το Altruistic Behavior Questionnaire (Leontopoulou, 2010) που έχει κατασκευαστεί εξ ολοκλήρου για ελληνικό πληθυσμό. Περιλαμβάνει 20 προτάσεις, στις οποίες ο μαθητής απαντά σε τετραβάθμια κλίμακα Likert (σχεδόν ποτέ, μερικές φορές, τις περισσότερες φορές, πάντα) με τι συχνότητα επιδεικνύει συμπεριφορές, όπως «Πόσο συχνά βοηθάς δύο συμμαθητές σου όταν τους βλέπεις να καυγαδίζουν;». Οι ερωτήσεις βασίστηκαν στην κλίμακα του Κακαβούλη (1991) που μετρά τις τέσσερις διαστάσεις του αλτρουισμού (μοίρασμα, παροχή βοήθειας, συνεργασία και παρηγοριά) (Leontopoulou, 2010). Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις αξιοποιούνται συνδυαστικά και το υψηλό σκορ δείχνει υψηλά επίπεδα αλτρουιστικής συμπεριφοράς.

Στην έρευνα πρώτης χρήσης του ερωτηματολογίου (Leontopoulou, 2010), ο συνολικός συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach's α είναι .78, ενώ στα επιμέρους items ο Cronbach's α κυμαίνεται από .75 έως .80.

5.2.3. Κλίμακα Αξιολόγησης του Κέντρου Ελέγχου- *The Nowicki- Strickland life-span locus of control scales*

Για την αξιολόγηση της έδρας ελέγχου χορηγήθηκε το εργαλείο «Κλίμακα Αξιολόγησης του Κέντρου Ελέγχου» (Nowicki and Strickland, 1973). Για να κατασκευαστεί το εργαλείο, ομάδα κλινικών ψυχολόγων επεξεργάστηκε 102 πιθανές προτάσεις και αφού οι κατασκευαστές πραγματοποίησαν επιπρόσθετα παραγοντική ανάλυση, κατέληξαν σε 40. Αρχικά, χορηγήθηκε σε 1.017 παιδιά καυκάσιας κυρίως προέλευσης.

Αποτελείται από δύο υποκλίμακες (κλίμακα εξωτερικής έδρας ελέγχου και κλίμακα εσωτερικής έδρας ελέγχου). Ενδεικτικά αναφέρεται μία πρόταση από κάθε κλίμακα: «Είναι κάποια παιδιά απλώς γεννημένα τυχερά;» (κλίμακα εξωτερικού τόπου ελέγχου), «Νομίζεις ότι είναι καλύτερο να είναι κανείς έξυπνος παρά να είναι τυχερός;», (κλίμακα εσωτερικού τόπου ελέγχου). Οι συμμετέχοντες απαντούν θετικά ή αρνητικά (διωνυμικού τύπου ερωτήματα). Ο υψηλός μέσος όρος αντιστοιχεί στην εξωτερική έδρα, γεγονός το οποίο υποδηλώνει ότι το δείγμα χαρακτηρίζεται κατά πλειοψηφία από την αντίληψη ότι το άτομο δεν είναι σε θέση να ασκήσει μεγάλη επίδραση στα σημαντικά γεγονότα της ζωής και πως αυτά ορίζονται από παράγοντες όπως η τύχη.

Μεταφράστηκε στα ελληνικά και προσαρμόστηκε από τους Παπαστυλιανού, Γιοβαζολιά και Τσίτσα (2014). Στη συγκεκριμένη έρευνα, ο δείκτης Cronbach's α υπολογίστηκε σε .67 για την υποκλίμακα της εξωτερικής έδρας και .50 για την υποκλίμακα της εσωτερικής.

5.2.4 Βασική Κλίμακα Αξιολόγησης της Ενσυναίσθησης- *Basic Empathy Scale*

Η ενσυναίσθηση μετρήθηκε με το εργαλείο «Βασική Κλίμακα Αξιολόγησης της Ενσυναίσθησης» (Basic Empathy Scale) (Jolliffe & Farrington, 2006· Stavrinides, Georgiou, & Theofanous, 2010). Πρόκειται για ένα εργαλείο αυτοαναφοράς, το οποίο

μεταφράστηκε και προσαρμόστηκε σε κυπριακό πληθυσμό από τους Stavrinides, Georgiou και Theofanous (2010).

Το εργαλείο αυτό αποτελείται από είκοσι προτάσεις, εκ των οποίων εννέα μετρούν τη γνωστική ενσυναίσθηση (π.χ. Συνήθως μπορώ να αντιληφθώ γρήγορα όταν ένας φίλος μου είναι θυμωμένος) και έντεκα τη συναισθηματική ενσυναίσθηση (π.χ. Νιώθω λύπη όταν βλέπω άλλα άτομα να κλαίνε). Οι απαντήσεις δίνονται με μία κλίμακα τύπου Likert (1=δεν ισχύει καθόλου, 2= Ισχύει ελάχιστα, 3= Ισχύει λίγο, 4= Ισχύει αρκετά, 5= Ισχύει πάρα πολύ). Ορισμένα items χρειάστηκε να αντιστραφούν προκειμένου να συμφωνούν εννοιολογικά με τη μεταβλητή.

Σε έρευνα των Lihnou και Antonopoulou (2016) για τον σχολικό εκφοβισμό, ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach's α ήταν .70 για τη γνωστική ενσυναίσθηση και .68 για τη συναισθηματική.

5.2.5. Κλίμακες προσωπικής και γενικής πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο

Για τη μέτρηση της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο χρησιμοποιήθηκαν δύο εργαλεία: η κλίμακα προσωπικής πίστης στο δίκαιο κόσμο (Dalbert, 1993) και η κλίμακα γενικής πίστης στο δίκαιο κόσμο (Dalbert et al., 1987). Οι δύο κλίμακες ενώθηκαν σε ένα ενιαίο ερωτηματολόγιο, όπως και σε άλλη πρόσφατη έρευνα (Τάτση, 2017). Οι κλίμακες αυτές έχουν χορηγηθεί σε ελληνικό πληθυσμό (forward translation, back- translation) σε παιδιά Ε' και Στ' τάξης και αποτελούνται από 6 και 7 προτάσεις αντίστοιχα. Οι συμμετέχοντες καλούνται να απαντήσουν στη βάση εξαβάθμιας κλίμακας τύπου Likert (1= διαφωνώ απολύτως, 2= διαφωνώ, 3= διαφωνώ λίγο, 4= συμφωνώ λίγο, 5= συμφωνώ, 6= συμφωνώ πολύ).

Ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach's α στην έρευνα προσαρμογής στα ελληνικά (Τάτση, 2017) της κλίμακα προσωπικής πίστης ήταν .72 (ικανοποιητική αξιοπιστία), ενώ της κλίμακας της γενικής πίστης ήταν .58 (χαμηλή αξιοπιστία).

5.2.6. Ερωτηματολόγιο αντιλήψεων των παιδιών για την τυπολογία της μητέρας

Η αξιολόγηση της αντιλαμβανόμενης γονεϊκής τυπολογίας των μητέρων πραγματοποιήθηκε με το “Ερωτηματολόγιο αντιλήψεων των παιδιών για τον γονεϊκό τύπο διαπαιδαγώγησης της μητέρας”, το οποίο βασίζεται στο “Parenting Styles & Dimensions Questionnaire” (Robinson et al, 2001). Το ερωτηματολόγιο αυτό σταθμίστηκε στον ελληνικό πληθυσμό από τους Αντωνοπούλου και Τσίτσα (2011) με δείγμα μητέρες διερευνώντας τον τρόπο που ασκούν το γονεϊκό τους ρόλο, τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους και τις πρακτικές που εφαρμόζουν στην ανατροφή τους. Το εργαλείο αποτελείται από 32 προτάσεις, οι οποίες αξιολογούνται με πενταβάθμια κλίμακα (1= ποτέ, 2= σπάνια, 3= μερικές φορές, 4= πολύ συχνά, 5= πάντα). Σε πρόσφατη έρευνα σχετικά με την αντιλαμβανόμενη γονεϊκή τυπολογία και την καταθλιπτική συμπτωματολογία παιδιών, ο συντελεστής αξιοπιστίας alpha (α) ήταν .78 (Kleftaras & Alexopoulos, 2015).

5.2.7. *Kiddie Mach*

Το ψυχομετρικό εργαλείο μέτρησης του μακιαβελισμού αποτέλεσε η κλίμακα Kiddie Mach (Christie & Geis, 1970), η οποία αποτελείται από 20 προτάσεις και οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν θετικά ή αρνητικά σχετικά με τη γνώμη τους για την ανθρώπινη φύση και την εμπιστοσύνη στις σχέσεις (π.χ. Μερικές φορές πρέπει να πεις ψέματα για να πάρεις αυτό που θέλεις) με πενταβάθμια κλίμακα τύπου Likert (1= διαφωνώ πάρα πολύ, 2= διαφωνώ αρκετά, 3= συμφωνώ, 4= συμφωνώ αρκετά, 5= συμφωνώ πάρα πολύ). Η κλίμακα προσαρμόστηκε στα ελληνικά από την Andreou (2000). Σε έρευνα της (2004) για τον σχολικό εκφοβισμό, ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach's α ήταν ικανοποιητικός (.79). Η έννοια του μακιαβελισμού αναλύεται σε επιμέρους συνιστώσες (ανεπιμότητα, αρνητικά χαρακτηριστικά, ανειλικρίνεια, χειραγώγηση) και οι προτάσεις του ερωτηματολογίου αντιστοιχούν σε αυτές. Δέκα προτάσεις χρειάστηκε να αντιστραφούν ώστε να υπάρχει ενιαία φορά σε όλες τις δηλώσεις.

5.2.8. *The School Climate Scale*

Η συλλογή των δεδομένων για το αντιλαμβανόμενο σχολικό κλίμα από τους μαθητές πραγματοποιήθηκε με το εργαλείο The School Climate Scale (Vernberg et al., 1999), το οποίο μεταφράστηκε και προσαρμόστηκε σε μαθητικό ελληνικό πληθυσμό από τους Giovazolias, Kourkoutas, Mitsopoulou, Georgiadi (2010). Αποτελείται από 15 προτάσεις όπως «Αισθάνομαι πως ανήκω ή ταιριάζω σε αυτό το σχολείο» και «Αισθάνομαι πως η δασκάλα μου/ ο δάσκαλός μου με καταλαβαίνει», εκ των οποίων οκτώ χρειάστηκε να αντιστραφούν. Οι απαντήσεις δίνονται με χρήση κλίμακας τύπου Likert και οι συμμετέχοντες καλούνται να εκφράσουν τον βαθμό συμφωνίας τους με το περιεχόμενο των ερωτήσεων (1=δε συμφωνώ καθόλου, 2=συμφωνώ λίγο, 3=συμφωνώ πολύ, 4=συμφωνώ απόλυτα). Ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach's α στην έρευνα προσαρμογής υπολογίστηκε σε .76.

Διαδικασία συλλογής δεδομένων

Η διαδικασία χορήγησης των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε από τον Μάρτιο έως τον Μάιο του 2019. Προκειμένου να εξασφαλισθεί η χορήγηση άδειας για διεξαγωγή έρευνας σε σχολικές μονάδες, κατατέθηκε αίτηση προς το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου (ημερομηνία έγκρισης: 12/12/2018). Αρχικά, ενημερώθηκαν για τους σκοπούς και τη μεθοδολογία της έρευνας οι διευθυντές των δημοτικών σχολείων που εξέφρασαν επιθυμία να συμμετάσχουν. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε ενημερωτική συνάντηση με τους εκπαιδευτικούς της 5^{ης} και της 6^{ης} τάξης σχετικά με τη διαδικασία. Όλοι οι μαθητές έλαβαν σε κλειστό φάκελο το έντυπο συγκατάθεσης γονέων για συμμετοχή στην έρευνα, καθώς και το ενημερωτικό έντυπο για τα παιδιά (επισυνάπτονται στο παράρτημα). Οι γονείς είχαν τη δυνατότητα να επικοινωνήσουν τηλεφωνικά με την ερευνήτρια και να θέσουν οποιαδήποτε απορία ή προβληματισμό. Διευκρινίστηκε ρητά τόσο στους γονείς, όσο και στα παιδιά ότι οι συμμετέχοντες θα είχαν τη δυνατότητα να διακόψουν τη συμμετοχή στην έρευνα σε οποιοδήποτε στάδιο, χωρίς καμία επίπτωση, όπως επίσης ότι η συμμετοχή θα ήταν ανώνυμη. Ορίστηκε ημέρα συλλογή δεδομένων για κάθε τμήμα και η συνολική διάρκεια συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων ήταν περίπου δύο διδακτικές ώρες (έως 90 λεπτά).

Έλεγχος αξιοπιστίας των μέσων συλλογής των δεδομένων

Τα περιγραφικά στατιστικά αποτελέσματα των κλιμάκων και των υποκλιμάκων υπολογίστηκαν σύμφωνα με τις οδηγίες των κατασκευαστών τους. Για κάθε κλίμακα και υποκλίμακα παρακάτω δίνεται η μέση τιμή, το εύρος διακύμανσης, τα κατώτατα και ανώτατα όρια και η τυπική απόκλιση.

Πίνακας 2

Περιγραφικά στατιστικά αποτελέσματα των κλιμάκων και των υποκλιμάκων

	N	Κατώτατη τιμή	Ανώτατη Τιμή	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Φύλο	249	1	2	1.56	.505
Φ.Σ.	222	33	78	61.42	7.823
ΕΣΩΤ.Ε.	197	23	35	27.85	2.174
ΕΞΩΤ.Ε.	201	21	37	30.51	2.911
ΕΝΣ.	215	29	89	63.06	10.358
ΔΙΚ. Κ. ΣΥΝΟΛΟ	212	22	73	52.76	9.578
ΔΙΚ.Κ. ΓΕΝ.	226	6	34	23.42	5.370
ΔΙΚ. Κ. ΠΡΟΣ.	226	7	41	28.94	6.497
ΣΧΟΛ. ΚΛ.	213	22	64	46.03	7.207
ΜΑΚ.	200	25	74	49.80	7.684
ΤΥΠ. ΜΗΤ.	185	56	146	95.61	13.480
ΤΥΠ. ΜΗΤ. ΔΗΜ.	245	2	10	6.40	2.198
ΤΥΠ. ΜΗΤ. ΥΠ.	246	17	55	43.20	7.739
ΤΥΠ. ΜΗΤ. ΑΥΤ.	246	5	38	13.95	5.591
ΤΥΠ. ΜΗΤ. ΕΠΙΤ.	246	1	23	11.10	3.551
ΤΥΠ. ΜΗΤ. ΑΥΣ.	246	6	30	19.02	4.803

Επεξήγηση συμβόλων: Φ.Σ.: φιλοκοινωνική συμπεριφορά, ΕΣΩΤ.Ε.: εσωτερική έδρα ελέγχου, ΕΞΩΤ.Ε.: εξωτερική έδρα ελέγχου, ΕΝΣ: ενσυναίσθηση, ΔΙΚ. Κ. _ΣΥΝΟΛΟ: πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, ΔΙΚ.Κ. _ΓΕΝ.: γενική πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, ΔΙΚ. Κ. _ΠΡΟΣ.: προσωπική πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, ΣΧΟΛ. ΚΛ.: σχολικό κλίμα, ΜΑΚ.: μακιαβελισμός, ΤΥΠ. _ΜΗΤ.: γονεϊκός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας, ΤΥΠ. _ΜΗΤ. ΔΗΜ.: δημοκρατικός τύπος μητέρας, ΤΥΠ. _ΜΗΤ. _ΥΠ.: υποστηρικτικός τύπος μητέρας, ΤΥΠ. _ΜΗΤ. _ΑΥΤ.: αυταρχικός τύπος μητέρας, ΤΥΠ. _ΜΗΤ. _ΕΠΗΤ.: επιτρεπτικός τύπος μητέρας, ΤΥΠ. _ΜΗΤ. _ΑΥΣ.: αυστηρός τύπος μητέρας

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι ψυχομετρικές ιδιότητες των εργαλείων, όπως αξιολογήθηκαν μέσω του ελέγχου αξιοπιστίας. Αναφορικά με την κλίμακα αξιολόγησης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς, “*Altruistic Behavior Questionnaire*”, ο δείκτης αξιοπιστίας υπολογίστηκε σε .765, που δηλώνει για ένα αξιόπιστο εργαλείο. Ο έλεγχος αξιοπιστίας της «*Κλίμακας αξιολόγησης της έδρας ελέγχου*» έδειξε πως ο συνολικός δείκτης αξιοπιστίας υπολογίστηκε σε .473, γεγονός που καθιστά το εργαλείο στις παρούσες συνθήκες μέτρια αξιόπιστο. Ο δείκτης αξιοπιστίας της κλίμακας εσωτερικής έδρα είναι .166, ενώ της κλίμακας εξωτερικής έδρας .543. Η χαμηλή αξιοπιστία εν μέρει οφείλεται στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη κλίμακα περιλαμβάνει διωνυμικού τύπου ερωτήματα (ΝΑΙ/ ΟΧΙ). Αναφορικά με το ερωτηματολόγιο αξιολόγησης της ενσυναίσθησης “*Basic Empathy Scale*”, ο έλεγχος εσωτερικής συνοχής Cronbach’s α ήταν .739 και συνεπώς πρόκειται για ένα αξιόπιστο εργαλείο. Ακόμη, διερευνήθηκε η αξιοπιστία των «*Κλιμάκων προσωπικής και γενικής πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο*» και ο συνολικός δείκτης υπολογίστηκε .773, ο δείκτης της κλίμακας προσωπικής πίστης είναι .783 και της κλίμακας της γενικής πίστης .663. Αντίστοιχα επίπεδα αξιοπιστίας παρουσιάζει και το εργαλείο αξιολόγησης του αντιλαμβανόμενου σχολικού κλίματος “*School Climate Scale*”, καθώς ο δείκτης Cronbach’s α υπολογίζεται σε .774.

Ο έλεγχος εσωτερικής συνοχής του εργαλείου “*Kiddie Mach*” έδειξε ότι πρόκειται για ένα εργαλείο με χαμηλή αξιοπιστία στις παρούσες συνθήκες, καθώς ο δείκτης Cronbach’s α υπολογίστηκε σε .529.

Τέλος, πραγματοποιήθηκε παραγοντική ανάλυση του εργαλείου «Ερωτηματολόγιο αντιλήψεων των παιδιών για την τυπολογία της μητέρας». Από τη διαδικασία αυτή προέκυψαν επτά τύποι μητέρας, οι οποίοι είναι οι εξής: α. υποστηρικτικός τύπος μητέρας (Cronbach's $\alpha = .829$), β. αυταρχικός τύπος (Cronbach's $\alpha = .796$), γ. επιτρεπτικός τύπος (Cronbach's $\alpha = .452$) (προκύπτουν οι υποτύποι επιτρεπτικός-επιεικής τύπος (Cronbach's $\alpha = .312$), επιτρεπτικός- μη σταθερός (Cronbach's $\alpha = .618$)), δ. αυστηρός τύπος (Cronbach's $\alpha = .671$) (προκύπτουν οι υποτύποι αυστηρός-επικριτικός (Cronbach's $\alpha = .754$), αυστηρός- τυπικός (Cronbach's $\alpha = .596$)) , ε. δημοκρατικός τύπος (Cronbach's $\alpha = .679$).

Ευρήματα

Τα περιγραφικά μέτρα υπολογίστηκαν και παρουσιάζονται ως μέσοι όροι με τυπική απόκλιση για τις ποσοτικές μεταβλητές και ως συχνότητες με ποσοστά επί τοις εκατό για τις ποιοτικές μεταβλητές. Οι συσχετίσεις μεταξύ των ποσοτικών μεταβλητών υπολογίστηκαν με το συντελεστή Spearman's rho. Επιλέχθηκε ο συγκεκριμένος συντελεστής, επειδή οι τιμές των κλιμάκων αξιολόγησης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς, της εσωτερικής έδρας ελέγχου, της εξωτερικής έδρας, της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και του μακιαβελισμού δεν σχηματίζουν κανονική κατανομή. Για τη διερεύνηση του προβλεπτικού ρόλου της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, της αντιλαμβανόμενης γονεϊκής τυπολογία της μητέρας και του φύλου στην εκδήλωση της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης (multiple regression), με σκοπό να υπολογισθεί η συνολική προβλεπτική ικανότητα των παραπάνω μεταβλητών. Προκειμένου να διερευνηθεί η επίδραση της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, του αντιλαμβανόμενου θετικού σχολικού κλίματος, του μακιαβελισμού και εξωτερικής έδρας ελέγχου ως διαμεσολαβουσών μεταβλητών μεταξύ των τύπων υποστηρικτικής και αυστηρής μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς, χρησιμοποιήθηκε η μακροεντολή PROCESS σε περιβάλλον SPSS. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας ορίζεται στη τιμή $p < 0,05$ ή $p < 0,01$. Η ανάλυση των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με το στατιστικό πρόγραμμα SPSS v. 25.

Διερεύνηση της συσχέτισης των υπό μελέτη μεταβλητών

Αρχικά πραγματοποιήθηκε διερεύνηση της συσχέτισης μεταξύ όλων των κλιμάκων καθώς επίσης και μεταξύ των επιμέρους μεταβλητών, όπως προέκυψαν από την παραγοντική ανάλυση και όπως προτείνονται από τους κατασκευαστές των εργαλείων. Στη συνέχεια θα περιγραφούν οι στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η φιλοκοινωνική συμπεριφορά συσχετίζεται μέτρια θετικά με την ενσυναίσθηση ($r(196) = .482, p < 0,01$), καθώς επίσης και με την πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο ($r(192) = .366, p < 0,01$). Επίσης, αντίστοιχα είναι τα αποτελέσματα σχετικά με τη συσχέτιση της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και των δύο τύπων πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο. Συγκεκριμένα, οι τιμές των απαντήσεων στην κλίμακα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς συσχετίζονται μέτρια θετικά με τις τιμές των απαντήσεων στην κλίμακα της γενικής πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο ($r(204) = .320, p < 0,01$) και με τις απαντήσεις στην κλίμακα της προσωπικής πίστης ($r(204) = .309, p < 0,01$). Ακόμη, χαμηλή θετική συσχέτιση παρατηρείται μεταξύ της κλίμακας της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και α. της κλίμακας αξιολόγησης του σχολικού κλίματος ($r(195) = .228, p < 0,01$), β. της εξωτερικής έδρας ελέγχου ($r(186) = .187, p < 0,05$) και γ. της κλίμακας αξιολόγησης του αντιλαμβανόμενου γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας ($r(171) = .248, p < 0,01$). Αναφορικά, με τη συσχέτιση της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς με καθένα από τους τέσσερις τύπους μητέρας, στατιστικά σημαντική σχέση παρατηρείται με τον υποστηρικτικό τύπο μητέρας (μέτρια θετική σχέση) ($r(221) = .314, p < 0,01$), με τον δημοκρατικό (χαμηλή θετική συσχέτιση) ($r(221) = .179, p < 0,01$) και με τον αυστηρό (χαμηλή θετική συσχέτιση) ($r(221) = .144, p < 0,01$). Επιπλέον, βάσει των αναλύσεων προκύπτει χαμηλή αρνητική συσχέτιση της κλίμακας της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς με την κλίμακα αξιολόγησης του μακιαβελισμού ($r(184) = -.283, p < 0,01$). Τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνουν την πρώτη ερευνητική υπόθεση αναφορικά με πιθανή αρνητική σχέση μεταξύ της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς και του μακιαβελισμού.

Επίσης, όσον αφορά την εσωτερική έδρα ελέγχου παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική σχέση με την κλίμακα αξιολόγησης της αντιλαμβανόμενης γονεϊκής τυπολογίας της μητέρας (αρνητική χαμηλή σχέση) ($r(153) = -.275, p < 0,01$). Όσον αφορά την εξωτερική έδρα ελέγχου παρατηρείται χαμηλή θετική συσχέτιση με την

κλίμακα αξιολόγησης της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο ($r(183) = .227, p < 0,01$), με την κλίμακα αξιολόγησης της προσωπικής πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο ($r(192) = .298, p < 0,01$), με τον υποστηρικτικό τύπο μητέρας ($r(201) = .225, p < 0,01$) και με τον δημοκρατικό τύπο ($r(201) = -.188, p < 0,01$). Ακόμη, εντοπίζεται μέτρια θετική συσχέτιση μεταξύ της κλίμακας της εξωτερικής έδρας ελέγχου και της κλίμακας αξιολόγησης του σχολικού κλίματος ($r(181) = .425, p < 0,01$). Τέλος, σύμφωνα με τα αποτελέσματα, το σκορ στην κλίμακα της εξωτερικής έδρας ελέγχου συσχετίζεται χαμηλά αρνητικά με το σκορ στην κλίμακα αξιολόγησης του Μακιαβελισμού (ΜΑΚ.) ($r(172) = -.285, p < 0,01$), με τον αυταρχικό τύπο μητέρας ($r(201) = -.188, p < 0,01$), με τον επιτρεπτικό τύπο ($r(201) = -.258, p < 0,01$) και με τον αυστηρό ($r(195) = -.183, p < 0,01$).

Στατιστικά σημαντικές είναι και πολλές από τις σχέσεις μεταξύ της ενσυναίσθησης και άλλων μεταβλητών. Συγκεκριμένα, παρατηρείται μέτρια θετική συσχέτιση με την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο ($r(189) = .344, p < 0,01$) και χαμηλή θετική συσχέτιση με τις δύο διαστάσεις της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο, τη γενική πίστη ($r(201) = .259, p < 0,01$) και την προσωπική πίστη ($r(199) = .253, p < 0,01$). Ακόμη, προκύπτει χαμηλή αρνητική συσχέτιση με την κλίμακα του Μακιαβελισμού ($r(178) = -.160, p < 0,05$) και χαμηλή θετική συσχέτιση με την κλίμακα του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας ($r(165) = .173, p < 0,05$), με τον δημοκρατικό τύπο μητέρας ($r(213) = .167, p < 0,05$), με τον υποστηρικτικό τύπο ($r(214) = .170, p < 0,05$) και με τον αυστηρό τύπο ($r(214) = .170, p < 0,05$).

Επίσης, μέτρια θετική συσχέτιση εντοπίζεται μεταξύ της κλίμακας αξιολόγησης της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και της κλίμακας αξιολόγησης του σχολικού κλίματος ($r(185) = .452, p < 0,01$) και μεταξύ της ίδιας κλίμακας με τον υποστηρικτικό τύπο μητέρας ($r(210) = .322, p < 0,01$), ενώ αντίθετα προκύπτει μέτρια αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στην κλίμακα της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και την κλίμακα αξιολόγησης του μακιαβελισμού ($r(177) = -.333, p < 0,01$). Επιπρόσθετα, εντοπίζεται χαμηλή θετική συσχέτιση μεταξύ της κλίμακας πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και πρώτον της κλίμακας αξιολόγησης του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας ($r(166) = .235, p < 0,01$), δεύτερον του δημοκρατικού τύπου μητέρας ($r(210) = .296, p < 0,01$) και τρίτον του αυστηρού τύπου ($r(210) = .154, p < 0,01$).

Στη συνέχεια, βάσει των αναλύσεων εντοπίζονται και ορισμένες χαμηλές θετικές συσχετίσεις μεταξύ της υποκλίμακας της γενικής πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και άλλων υπό μελέτη μεταβλητών. Συγκεκριμένα, παρατηρείται χαμηλή θετική συσχέτιση με την κλίμακα αξιολόγησης του σχολικού κλίματος ($r(198) = .290, p < 0,01$), με την κλίμακα αξιολόγησης του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας ($r(177) = .185, p < 0,05$), με τον δημοκρατικό τύπο μητέρας ($r(224) = .221, p < 0,01$), με τον υποστηρικτικό τύπο ($r(224) = .215, p < 0,01$) και με τον αυστηρό τύπο ($r(224) = .144, p < 0,05$). Επίσης, η γενική πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο συσχετίζεται χαμηλά αρνητικά με την κλίμακα του μακιαβελισμού ($r(188) = -.239, p < 0,01$).

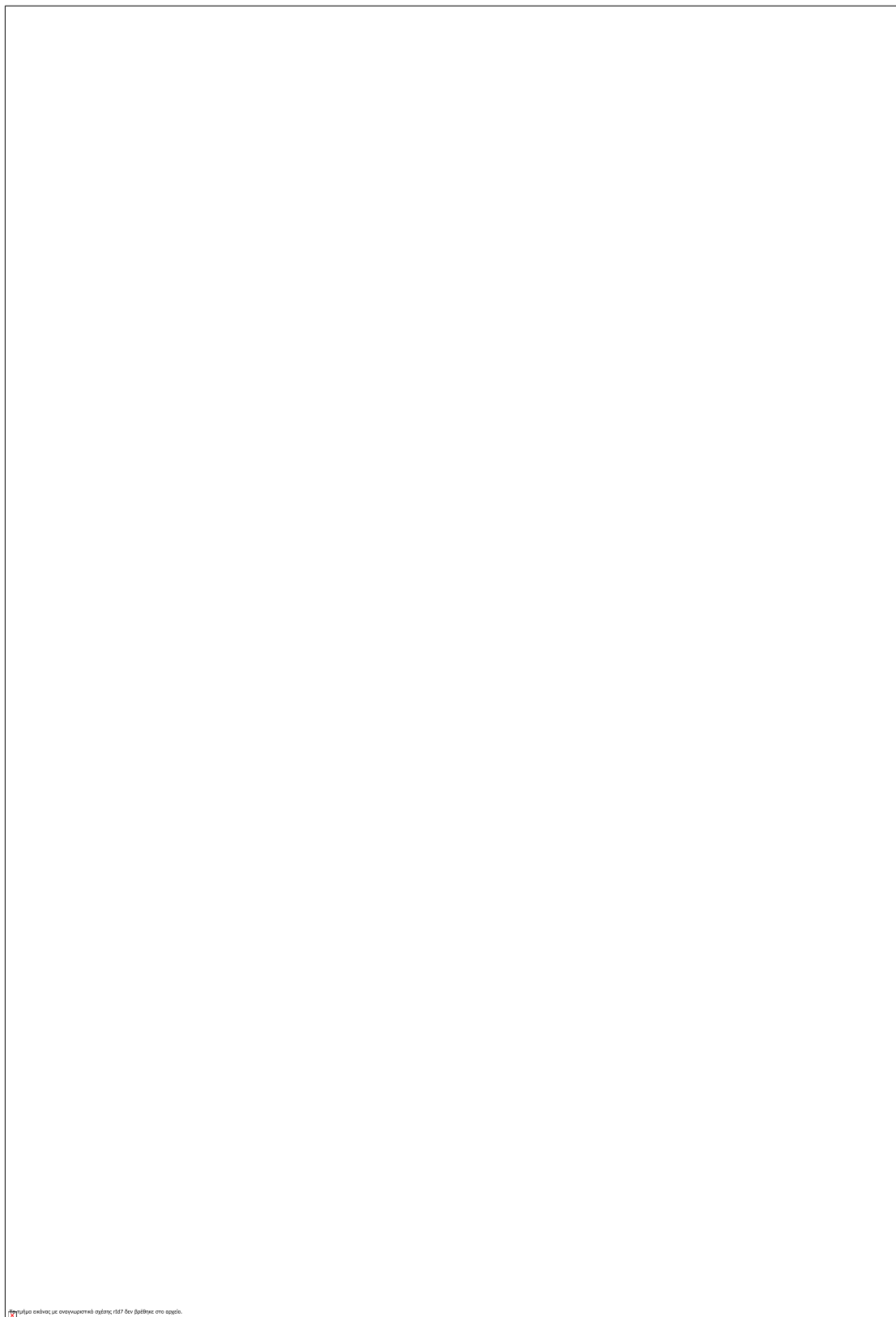
Αντίστοιχα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα και η προσωπική πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο συσχετίζεται μέτρια θετικά με την κλίμακα αξιολόγησης του σχολικού κλίματος ($r(196) = .468, p < 0,01$) και με τον υποστηρικτικό τύπο μητέρας ($r(224) = .335, p < 0,05$) και χαμηλά θετικά με την κλίμακα αξιολόγησης του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας ($r(173) = .219, p < 0,05$) και με τον δημοκρατικό τύπο ($r(224) = .263, p < 0,01$). Αντίθετα, η προσωπική πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο συσχετίζεται μέτρια αρνητικά με την κλίμακα του μακιαβελισμού ($r(187) = -.340, p < 0,01$) και χαμηλά αρνητικά με τον αυστηρό τύπο ($r(224) = -.219, p < 0,01$) και με τον επιτρεπτικό ($r(224) = -.175, p < 0,01$).

Στατιστικά σημαντική μέτρια αρνητική συσχέτιση εντοπίζεται ανάμεσα στην κλίμακα αξιολόγησης του σχολικού κλίματος και την κλίμακα του μακιαβελισμού ($r(180) = -.369, p < 0,01$) και ανάμεσα στην ίδια κλίμακα και στον αυταρχικό τύπο μητέρας ($r(212) = -.405, p < 0,01$). Επίσης, το σχολικό κλίμα συσχετίζεται χαμηλά αρνητικά με τον επιτρεπτικό τύπο μητέρας ($r(212) = -.171, p < 0,01$) και χαμηλά θετικά με τον δημοκρατικό τύπο ($r(212) = .238, p < 0,01$). Ακόμη, προκύπτει και μέτρια θετική συσχέτιση ανάμεσα στο σχολικό κλίμα και τον υποστηρικτικό τύπο μητέρας ($r(212) = .238, p < 0,01$).

Τέλος, προκύπτει και χαμηλή αρνητική συσχέτιση του μακιαβελισμού με τον υποστηρικτικό τύπο μητέρας ($r(200) = -.295, p < 0,01$) και χαμηλή θετική συσχέτιση με τον αυταρχικό τύπο ($r(220) = .275, p < 0,01$) και τον επιτρεπτικό τύπο μητέρας ($r(200) = .227, p < 0,01$).

ΜΗΤ Μ	ΤΥΠ. ΥΠ.	ΜΗΤ. ΑΥΤ.	ΤΥΠ.ΜΗΤ. ΑΥΤ.	ΤΥΠ. ΕΠΙΤ.	ΤΥΠ. ΜΗΤ. ΑΥΤ.
*	.314**	-.037	-.037	.144*	
	.000	.400	.587	.032	
	221	221	221	221	
	-.188**	-.149*	-.091	-.193**	
	.008	.037	.204	.007	
	195	195	195	195	
*	.225**	-.330**	-.238**	-.183**	
	.001	.000	.000	.009	
	201	201	201	201	
*	.170*	.058	.003	.170*	
	.013	.399	.966	.013	
	214	214	214	214	
*	.322**	-.127	-.121	.154*	
	.000	.066	.081	.026	
	210	210	210	210	
*	.215**	-.009	-.025	.144*	
	.001	.898	.708	.032	
	224	224	224	224	
*	.335**	-.219**	-.175**	.129	
	.000	.001	.009	.054	
	224	224	224	224	

Τυπικά σφάλματα με αναγωγή στην πρώτη στήλη, 167 βαθμούς ελευθ. στο άσπιο.

TYPI_MHT_AYS.	Spearman's rho Correlation Sig. (2- tailed) N
	1

*Στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα (p value <0,05)

** Στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα (p value <0,01)

Η προβλεπτική επίδραση της πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, του γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας και του θηλυκού φύλου στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς στην ύστερη παιδική ηλικία

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης για τη διερεύνηση του προβλεπτικού ρόλου ορισμένων εκ των υπό μελέτη μεταβλητών και συγκεκριμένα της πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, της γονεϊκής τυπολογίας της μητέρας και του θηλυκού φύλου στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Το μοντέλο πολλαπλής παλινδρόμησης είναι στατιστικά σημαντικό [$F(4, 135) = 24.64, p < .01$] και εξηγεί το 42% της διακύμανσης των απαντήσεων στη κλίμακα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς αξιοποιώντας και τις τέσσερις μεταβλητές με τον εξής τρόπο: ενσυναίσθηση ($\beta = .350, p < .01$), πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο ($\beta = .296, p < .01$), φύλο ($\beta = .162, p < .05$) και γονεϊκός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας ($\beta = .143, p < .05$).

Πίνακας 3 α

Σύνοψη μοντέλου πολλαπλή παλινδρόμησης για τη διερεύνηση της επίδρασης της πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, της γονεϊκής τυπολογίας της μητέρας και του θηλυκού φύλου στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

a. Προβλεπτικοί παράγοντες: Θ. ΦΥΛΟ, ΕΝΣ. ΔΙΚ. Κ. _ΣΥΝΟΛΟ, ΤΥΠ. _ΜΗΤ.

Μοντέλο	R	R Square	Adjusted R Square
1	.650 ^a	.422	.405

Πίνακας 3 β

Ανάλυση διακύμανσης ANOVA^a τελικού μοντέλου πολλαπλής παλινδρόμησης για τη διερεύνηση της επίδρασης της πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, της γονεϊκής τυπολογίας της μητέρας και του φύλου στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

	Άθροισμα Τετραγώνων	df	Μέσος όρος τετραγώνων	F	p-value
Διακύμανση	4,147.44	4	1,036.862	24.637	.000b
Υπόλοιπο	5,681.545	135	42.086		
Σύνολο	9,828.993	139			

a. Εξαρτημένη μεταβλητή: ABQ

b. Προβλεπτικοί παράγοντες: BES, JW, PSDSQ, sex

Από τα αποτελέσματα προκύπτει ότι η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η ενσυναίσθηση, ο γονεϊκός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας και το φύλο αποτελούν σημαντικούς παράγοντες στην πρόβλεψη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς στην ύστερη παιδική ηλικία. Τα παιδιά με αυξημένη κατά μία μονάδα τις κλίμακες της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και της ενσυναίσθησης αναμένεται να έχουν αυξημένες τιμές κατά 0.267 και 0.243 αντίστοιχα, ενώ αύξηση κατά μία μονάδα στην κλίμακα της γονεϊκής τυπολογίας της μητέρας συνδέεται με την αύξηση 0.09 μονάδων στην κλίμακα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς.

Συντελεστές παλινδρόμησης (coefficients^a) μοντέλου πολλαπλής παλινδρόμησης για τη διερεύνηση της επίδρασης της πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, της γονεϊκής τυπολογίας της μητέρας και του φύλου στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς

Μοντέλο	Μη σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης		Σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης	t	p- value
	B	Std. Error	Beta		
Σύνολο					
διακύμανσης	18.614	4.970		3.746	.000
Θ. Φύλο	2.733	1.166	.162	2.345	.020
Τυπ. Μητ.	.090	.045	.143	2.020	.045
Ενσ.	.267	.057	.350	4.701	.000
Δικ. Κ. σύνολο	.243	.060	.296	4.053	.000

a. Εξαρτημένη μεταβλητή: ABQ

Η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η ενσυναίσθηση, το σχολικό κλίμα, τα χαμηλά επίπεδα μακιαβελισμού και η έδρα ελέγχου ως διαμεσολαβούσες μεταβλητές ανάμεσα στον υποστηρικτικό τύπο μητέρας και τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά

Ακόμη, πραγματοποιήθηκε έλεγχος της επίδρασης της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, του σχολικού κλίματος, τα χαμηλά επίπεδα μακιαβελισμού και της εξωτερικής έδρας ελέγχου ως διαμεσολαβουσών μεταβλητών ανάμεσα στον υποστηρικτικό τύπο μητέρας και τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά με χρήση της ανάλυσης παλινδρόμησης ενδιάμεσης μεταβλητής (mediation regression analysis).

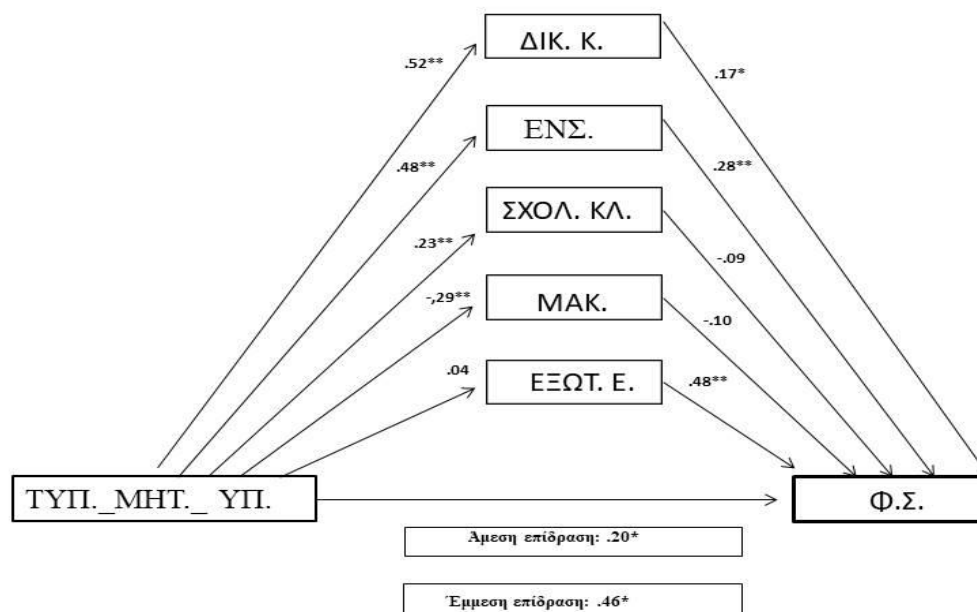
Σύμφωνα με τα αποτελέσματα ο γονεϊκός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας προβλέπει στατιστικώς σημαντικά την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο ($B = .52$, $SE = .11$, $p < .00$) και η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = .17$, $SE = .08$, $p < .05$), ο υποστηρικτικός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας προβλέπει στατιστικώς σημαντικά την ενσυναίσθηση ($B = .48$, $SE = .12$, $p < .00$) και η ενσυναίσθηση προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά. ($B = .28$, $SE = .07$, $p < .00$), ο υποστηρικτικός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας προβλέπει στατιστικώς σημαντικά το σχολικό κλίμα ($B = .23$, $SE = .09$, $p < .05$) και το σχολικό κλίμα δεν προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = -.09$, $SE = .10$, $p > .05$), ο υποστηρικτικός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τον μακιαβελισμό ($B = -.29$, $SE = .10$, $p < .05$) και ο μακιαβελισμός δεν προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = -.10$, $SE = .08$, $p > .05$), ο υποστηρικτικός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας δεν προβλέπει στατιστικώς σημαντικά την εξωτερική έδρα ελέγχου ($B = .04$, $SE = .04$, $p > .05$) και η εξωτερική έδρα προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = .48$, $SE = .23$, $p < .05$).

Ο υποστηρικτικός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας είναι στατιστικώς σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας για τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = .20$, $SE = .09$, $p < .05$), ωστόσο κατόπιν της διαμεσολάβησης γίνεται ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας ($B = .46$, $SE = .10$, $p < .00$) και περίπου το 16% της διακύμανσης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς εξηγείται από την επίδραση του υποστηρικτικού τύπου διαπαιδαγώγησης με τη διαμεσολάβηση των πέντε μεταβλητών ($R^2 = .16$, $F(1,118) = 22.33$, $p < .00$). Η έμμεση επίδραση καθένα από τους πέντε παράγοντες ελέγχθηκε με τη

μέθοδο Bootstrap 10.000 δειγμάτων (Shrout & Bolger, 2002), στην εντολή PROCESS macro V.3 (Hayes, 2017).

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο έμμεσος συντελεστής για την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = .09$, $SE = .05$, $95\% \Delta E = .00, .21$), ο έμμεσος συντελεστής για την ενσυναίσθηση ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = .13$, $SE = .05$, $95\% \Delta E = .05, .23$), ο έμμεσος συντελεστής για το σχολικό κλίμα δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = -.02$, $SE = .03$, $95\% \Delta E = -.08, .03$), ο έμμεσος συντελεστής για τον μακιαβελισμό δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = .03$, $SE = .03$, $95\% \Delta E = -.02, .09$) και ο έμμεσος συντελεστής για την εξωτερική έδρα δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = .02$, $SE = .03$, $95\% \Delta E = -.01, .09$). Κατά συνέπεια το μοντέλο διαμεσολάβησης επιβεβαιώνεται μόνο για την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο. Δηλαδή, σύμφωνα με τα ευρήματα, όταν ένα παιδί αντιλαμβάνεται τη μητέρα του ως υποστηρικτική αναμένεται να εκδηλώνει φιλοκοινωνική συμπεριφορά και η σχέση αυτή ισχυροποιείται όταν διαθέτει υψηλά επίπεδα πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και ενσυναίσθησης. Τα ευρήματα του μοντέλου διαμεσολάβησης αποτυπώνονται συνοπτικά στο Σχήμα 1.

Σχήμα 1

Η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, η ενσυναίσθηση, το σχολικό κλίμα, τα χαμηλά επίπεδα μακιαβελισμού και η έδρα ελέγχου ως διαμεσολαβούσες μεταβλητές ανάμεσα στον αυστηρό τύπο μητέρας και τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά

Τέλος, ελέγχθηκε και ο διαμεσολαβητικός ρόλος της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο, της ενσυναίσθησης, του σχολικού κλίματος, των χαμηλών επιπέδων του μακιαβελισμού και της έδρα ελέγχου ανάμεσα στον αυστηρό τύπο μητέρας και τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά μέσω της ανάλυσης παλινδρόμησης ενδιάμεσης μεταβλητής (mediation regression analysis).

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα ο αυστηρός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας δεν προβλέπει στατιστικώς σημαντικά την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο ($B = .23$, $SE = .18$, $p > .05$) και η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = .19$, $SE = .08$, $p < .05$), ο αυστηρός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας προβλέπει στατιστικώς σημαντικά την ενσυναίσθηση ($B = .42$, $SE = .19$, $p < .05$) και η ενσυναίσθηση προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά. ($B = .28$, $SE = .07$, $p < .00$), ο αυστηρός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας δεν προβλέπει στατιστικώς σημαντικά το σχολικό κλίμα ($B = -.10$, $SE = .14$, $p > .05$) και το σχολικό κλίμα δεν προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = -.08$, $SE = .10$, $p > .05$), ο αυστηρός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας δεν προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τον μακιαβελισμό ($B = -.02$, $SE = .15$, $p > .05$) και ο μακιαβελισμός δεν προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = -.12$, $SE = .08$, $p > .05$), ο αυστηρός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας προβλέπει στατιστικώς σημαντικά την εξωτερική έδρα ($B = -.17$, $SE = .05$, $p < .01$) και η εξωτερική έδρα προβλέπει στατιστικώς σημαντικά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = .62$, $SE = .24$, $p < .05$).

Ο αυστηρός τύπος διαπαιδαγώγησης της μητέρας δεν είναι στατιστικώς σημαντικός προβλεπτικός παράγοντας για τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά ($B = .26$, $SE = .13$, $p < .05$), ωστόσο κατόπιν της διαμεσολάβησης είναι προβλεπτικός παράγοντας ($B = .32$, $SE = .15$, $p < .05$) και περίπου το 4% της διακύμανσης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς εξηγείται από την επίδραση του αυστηρού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας με τη διαμεσολάβηση των πέντε μεταβλητών ($R^2 = .038$, $F(1,118) = 4.60$, $p < .05$). Η έμμεση επίδραση καθένα από τους πέντε παράγοντες ελέγχθηκε με τη μέθοδο

Bootstrap 10.000 δειγμάτων (Shrout & Bolger, 2002) που βρίσκεται στην εντολή PROCESS macro V.3 (Hayes, 2017).

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο έμμεσος συντελεστής για την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = .04$, $SE = .04$, 95% $\Delta E = -.03, .14$), ο έμμεσος συντελεστής για την ενσυναίσθηση ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = .12$, $SE = .06$, 95% $\Delta E = .01, .25$), ο έμμεσος συντελεστής για το σχολικό κλίμα δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = .01$, $SE = .02$, 95% $\Delta E = -.03, .06$), ο έμμεσος συντελεστής για τον μακιαβελισμό δεν ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = -.002$, $SE = .02$, 95% $\Delta E = -.06, .04$) και ο έμμεσος συντελεστής για την εξωτερική έδρα ήταν στατιστικά σημαντικός ($B = -.11$, $SE = .05$, 95% $\Delta E = -.22, -.01$). Συνεπώς, το μοντέλο διαμεσολάβησης επιβεβαιώνεται μόνο για τις μεταβλητές της ενσυναίσθησης και της εξωτερικής έδρας. Δηλαδή, ένα παιδί που αντιλαμβάνεται τη μητέρα του ως αυστηρή αναμένεται να δρα φιλοκοινωνικά, εάν χαρακτηρίζεται από ενσυναίσθηση και εξωτερική έδρα ελέγχου. Τα αποτελέσματα του μοντέλου αποτυπώνονται συνοπτικά στο Σχήμα 2.

Σχήμα 2

Συζήτηση

Στη συνέχεια, συζητώνται τα ευρήματα της έρευνας σε σχέση με τους στόχους και τις υποθέσεις της έρευνας, καθώς επίσης και σε σχέση με την υπάρχουσα βιβλιογραφία.

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα αφορούσε στη διερεύνηση της αρνητικής συσχέτισης μεταξύ του μακιαβελισμού και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς, ως αντίθετες έννοιες. Στη βιβλιογραφία ο μακιαβελισμός συναντάται ως χαρακτηριστικό προσωπικότητας των παιδιών- δραστών του σχολικού εκφοβισμού (Andreou, 2000; Andreou, 2004), ενώ η φιλοκοινωνική συμπεριφορά προτείνεται ως αντίθετη έννοια της «αντικοινωνικής συμπεριφοράς» (Hogg και Vaughan, 2008). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα οι έννοιες αυτές συσχετίζονται αρνητικά, γεγονός που επιβεβαιώνει την ερευνητική υπόθεση (1^η ερευνητική υπόθεση) και συμβαδίζει με την υπάρχουσα βιβλιογραφία. Συνεπώς, καθίσταται σαφές ότι ιδιαίτερη προσοχή θα πρέπει να δίνεται τόσο από τους γονείς όσο και από τους ειδικούς ψυχικής υγείας και τους εκπαιδευτικούς, όταν εντοπίζουν τάσεις εκδήλωσης χειριστικών και αλαζονικών συμπεριφορών παρακινώντας το παιδί σε φιλοκοινωνικού τύπου συμπεριφορές, όπως η εμπλοκή του σε ανθρωπιστικές δράσεις.

Ακόμη, από τον έλεγχο των συσχετίσεων μεταξύ όλων των υπό μελέτη μεταβλητών προέκυψε μια σειρά από στατιστικά σημαντικές θετικές συσχετίσεις, γεγονός που βοηθά να διαφωτιστούν καλύτερα οι συνιστώσες της φιλοκοινωνικής προσωπικότητας στην ύστερη παιδική ηλικία. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με ευρήματα της έρευνας, ένα παιδί με φιλοκοινωνική συμπεριφορά χαρακτηρίζεται από ενσυναίσθηση, προσωπική και γενική πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο και από εξωτερική έδρα ελέγχου.

Αναφορικά, με την ενσυναίσθηση, σύμφωνα με τους Cole και Cole (2001), ο όρος περιγράφει τη ψυχολογική κατάσταση που αντιστοιχεί στην προκοινωνική συμπεριφορά- όπως ο θυμός αντιστοιχεί στην επιθετικότητα- και αφορά στο μοίρασμα των συγκινήσεων και συναισθημάτων ενός άλλου προσώπου. Δηλαδή, η ενσυναίσθηση αποτελεί προϋπόθεση σε συναισθηματικό επίπεδο για την εκδήλωση φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Μάλιστα, από την ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης, φάνηκε ότι η ενσυναίσθηση αποτελεί τον ισχυρότερο προβλεπτικό παράγοντα, συγκριτικά με την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο, το θηλυκό φύλο και τη γονεϊκή τυπολογία της μητέρας.

Το εύρημα αυτό μπορεί να εξηγηθεί, αν ληφθεί υπόψη η φύση της κάθε μίας από αυτές τις μεταβλητές. Ενώ η ενσυναίσθηση έχει συναισθηματικό έρεισμα και ως εκ τούτου δυσκολότερα μεταβάλλεται, η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο αφορά κατά βάση σε αντιλήψεις, οι οποίες ιδιαίτερα στην παιδική ηλικία δεν είναι εδραιωμένες. Επίσης, η γονεϊκή τυπολογία της μητέρας διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη κοινωνική συμπεριφορά, ανάλογα με τα πρότυπα που λαμβάνει ένα παιδί και τον βαθμό ανταπόκρισης (Baumrind, 1966), δεν αποτελεί όμως χαρακτηριστικό της προσωπικότητας.

Μία από τις βασικότερες λειτουργίες της πίστης σε ένα δίκαιο κόσμο είναι ότι δεσμεύει ηθικά το άτομο ώστε να συμπεριφερθεί με δίκαιο τρόπο (Dalbert, 2001 ό.α. στο Παυλόπουλος, 2010). Στο ερωτηματολόγιο αξιολόγησης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς συμπεριλαμβάνονται αρκετές ερωτήσεις, που αφορούν σε συμπεριφορές που συντελούν στην αποκατάσταση της αδικίας, όπως «Προστατεύεις τους/τις (μικρότερους/-ες) συμμαθητές/-τριές σου, όταν βρίσκονται σε δύσκολη θέση;» και «Βοηθάς έναν/ μία συμμαθητή/-τριά σου, όταν δυσκολεύεται σε μια άσκηση;». Παρατηρούμε, έτσι, πως οι θεωρίες για τις λειτουργίες της πίστης σε ένα δίκαιο κόσμο εφαρμόζονται και στην παιδική ηλικία και συντελούν στην κατανόηση των λόγων για τους οποίους ένα παιδί συμπεριφέρεται φιλοκοινωνικά. Ακόμη, στην έρευνα φάνηκε πως η πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο πέρα από το γεγονός ότι συσχετίζεται θετικά με τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά αποτελεί και τον δεύτερο ισχυρότερο προβλεπτικό παράγοντα εκδήλωσή της μετά την ενσυναίσθηση

Επιπλέον, αν και η εξωτερική έδρα ελέγχου στη βιβλιογραφία συνδέεται κατά βάση με αρνητικές έννοιες όπως το αίσθημα αβοηθησίας, η προδιάθεση για άγχος και η κατάθλιψη (Gray, 2011), στην παρούσα έρευνα φαίνεται ότι συνδέεται με τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά, μία έννοια με θετικό περιεχόμενο. Μία πιθανή εξήγηση μπορεί να είναι το γεγονός ότι στην παιδική ηλικία, η πλειοψηφία των αποφάσεων που αφορούν τα παιδιά παίρνονται από τους γονείς τους και συνεπώς το είδος της έδρας ελέγχου δεν έχει σταθεροποιηθεί, σε αντίθεση με την εφηβική ηλικία, όπου ο μεγαλύτερος βαθμός αυτονομίας επιτρέπει τη διαμόρφωσή της. Οι έρευνες που εντοπίζουν τέτοιου τύπου σχέσεις, όπως αυτές που προαναφέρθηκαν αφορούσαν ως επί των πλείστων εφήβους ή ενήλικες και σπανιότερα παιδιά. Συνεπώς, η εξήγηση της θετικής συσχέτισης μεταξύ της εξωτερικής έδρας ελέγχου και της φιλοκοινωνικής

συμπεριφοράς θα πρέπει να αναζητηθεί σε όλους παράγοντες όπως η οικογένεια και το σχολείο και όχι στην προσωπικότητα του παιδιού.

Συγκεκριμένα, όταν ένα παιδί, παρά το γεγονός ότι οι αποφάσεις για τη ζωή του λαμβάνονται από την οικογένειά του, νιώθει πως λαμβάνει υποστήριξη και κατανόηση, μαθαίνει να συμπεριφέρεται με ενσυναίσθηση κατά αντιστοιχία με τις εμπειρίες που βιώνει στην οικογένεια. Εξάλλου, όπως φαίνεται και από τη διερεύνηση της συσχέτισης μεταξύ της έδρας ελέγχου και της γονεϊκής τυπολογίας, η εξωτερική έδρα ελέγχου συσχετίζεται θετικά με τον υποστηρικτικό τύπο γονέα, ο οποίος αποτελεί σημαντικό προβλεπτικό παράγοντα ανάπτυξης της ενσυναίσθησης (Antonopoulou, Alexopoulos, Maridaki- Kassotaki, 2012).

Ακόμη, όσον αφορά τον ρόλο του σχολείου, στην παρούσα έρευνα, το αντιλαμβανόμενο σχολικό κλίμα συσχετίζεται θετικά με τον εξωτερικό τόπο ελέγχου. Ενδεχομένως, η υποστηρικτική στάση των εκπαιδευτικών και η οριοθέτηση της συμπεριφοράς με σκοπό την πρόληψη της βίας να συντελούν στη διαμόρφωση εξωτερικής έδρας υπό την έννοια ότι δημιουργούν ένα εξωτερικό προστατευτικό πλαίσιο, γύρω από το παιδί και όπως και στην οικογένεια, οι μαθητές μαθαίνουν να λειτουργούν και τα ίδια προστατευτικά προς τους συμμαθητές τους. Το ζήτημα αυτό μπορεί να διαφωτισθεί καλύτερα αν μελετήσουμε πιο λεπτομερώς τη συσχέτιση μεταξύ του θετικού σχολικού κλίματος, όπως το αντιλαμβάνονται και το αξιολογούν οι ίδιοι οι μαθητές και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Ο ρόλος του σχολείου στο είδος της κοινωνικής συμπεριφοράς (αντικοινωνικής ή φιλοκοινωνικής) που εκδηλώνει ένα παιδί έχει απασχολεί τους ερευνητές αρκετά (π.χ. Johnson, Ironsmith, Snow & Poteat, 2000. Klein, Wirth & Linaw, 2003 ό.α. στο Χατζηχρήστου, 2011; Giovazolias, Kourkoutas, Mitsopoulou, Georgiadi, 2010; Thompson & Gullone, 2003). Συγκεκριμένα βαρύνουσας σημασίας φαίνεται να είναι η σχέση του μαθητή με τον εκπαιδευτικό ως τον δεύτερο σημαντικό άλλο (Χατζηχρήστου, 2011), η συμμετοχή σε προγράμματα με ανθρωπιστικό περιεχόμενο (Thompson & Gullone, 2003) και η μηδενική ανοχή στη βία (Espelage & Swearer, 2003).

Τέλος, εξετάστηκαν δύο μοντέλα διαμεσολάβησης. Με το πρώτο μοντέλο, εξετάστηκε ο διαμεσολαβητικός ρόλος της ενσυναίσθησης, της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο, της έδρας ελέγχου, του μακιαβελισμού και του σχολικού κλίματος μεταξύ του υποστηρικτικού τύπου μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Στο δεύτερο

μοντέλο εξετάστηκαν οι ίδιες μεταβλητές ως διαμεσολαβητικοί παράγοντες μεταξύ του αυστηρού τύπου μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Το πρώτο μοντέλο επιβεβαιώθηκε μόνο για τις μεταβλητές της ενσυναίσθησης και της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο. Φαίνεται λοιπόν και από αυτή την ανάλυση, ο πολύ σημαντικός ρόλος της ενσυναίσθησης και της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο υποστηρικτικός τύπος μητέρας συσχετίζεται μέτρια με τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά, αλλά η σχέση αυτή ισχυροποιείται όταν διαμεσολαβούν η πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο και η ενσυναίσθηση. Είναι εμφανές συνεπώς, πως όταν τα παιδιά διαπαιδαγωγούνται από μητέρες που λειτουργούν με ενσυναισθητικό τρόπο αποτελώντας οι ίδιες πρότυπα υποστήριξης, καλλιεργούν την ενσυναίσθηση και την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο και εν συνεχεία μαθαίνουν να εκδηλώνουν αυτού του τύπου η κοινωνική συμπεριφορά. Η σύνδεση της μητρικής υποστήριξης με την ενσυναίσθηση έχει αναδειχθεί από πολλές έρευνες στον χώρο της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας (Hastings, McShane, Parker, & Ladha, 2007) και με την παρούσα έρευνα διαφωτίζονται ορισμένες νέες διαστάσεις του ρόλου της διαπαιδαγώγησης που ασκεί μία μητέρα στην ανάπτυξη της προσωπικότητας ενός παιδιού.

Το δεύτερο μοντέλο επιβεβαιώθηκε μόνο για την ενσυναίσθηση και την εξωτερική έδρα ελέγχου, δηλαδή σύμφωνα με τα ευρήματα, η ενσυναίσθηση και ο εξωτερικός τόπος ελέγχου λειτουργούν διαμεσολαβητικά μεταξύ του αυστηρού τύπου μητέρας και της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς. Αρχικά, η σύνδεση του αυστηρού τύπου με τον εξωτερικό τόπο μπορεί να γίνει κατανοητή αν ληφθεί υπόψιν πως ο αυστηρός τύπος γονέα φέρει στοιχεία από τον αυταρχικό και τον επιτρεπτικό τύπο. Το αυταρχικό στυλ διαπαιδαγώγησης χαρακτηρίζεται από πολύ μεγάλο και ανελαστικό έλεγχο στη ζωή του παιδιού και το επιτρεπτικό τύπο (Kleftaras & Alexopoulos, 2015). Το αυταρχικό στυλ διαπαιδαγώγησης χαρακτηρίζεται από πολύ μεγάλο και ανελαστικό έλεγχο στη ζωή του παιδιού και ο επιτρεπτικός από απουσία ελέγχου, ενώ έχει βρεθεί πως οι στρατηγικές διαχείρισης της οικογένειας επηρεάζουν το είδος της έδρας ελέγχου του παιδιού (Ahlin & Lobo Antunes, 2015). Το αποτέλεσμα και αυτών των δύο τύπων γονέα είναι το παιδί να αισθάνεται πως δεν είναι ικανό να ασκήσει έλεγχο στη ζωή του. Εν συνεχεία, στο μοντέλο παρατηρείται μέτρια θετική συσχέτιση μεταξύ του αυστηρού τύπου μητέρας και της ενσυναίσθησης, γεγονός που προκαλεί πεδίο για περαιτέρω

έρευνα. Ο αυστηρός τύπος γονέα εισήχθη σε ελληνικές έρευνες, γεγονός το οποίο εύλογα δημιουργεί τον προβληματισμό εάν η σχέση αυτή οφείλεται και στα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας, η οποία κατά βάση είναι κολεκτιβιστική, οπότε ενισχύει την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης.

Συνοψίζοντας, το σύνολο των μεταβλητών που μελετήθηκαν διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς, με σημαντικότερες την ενσυναίσθηση και την πίστη σε έναν δίκαιο κόσμο (ως προβλεπτικοί και διαμεσολαβητικοί παράγοντες). Δευτερευόντως, το αντιλαμβανόμενο σχολικό κλίμα, ο υποστηρικτικός τύπος και η εξωτερική έδρα συμβάλλουν προς αυτή την κατεύθυνση.

Περιορισμοί της έρευνας

Στη συνέχεια θα παρουσιαστούν οι περιορισμοί της έρευνας. Αρχικά, ένας σημαντικός περιορισμός αφορά το ερωτηματολόγιο της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς «Ερωτηματολόγιο Αλτρουιστικής Συμπεριφοράς». Το εν λόγω ερωτηματολόγιο περιλαμβάνει ερωτήσεις που αφορούν στην εκδήλωση φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς μόνο στον χώρο του σχολείου και συγκεκριμένα μόνο μεταξύ συμμαθητών. Το γεγονός αυτό περιορίζει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων σε συμπεριφορές που εκδηλώνονται μόνο ανάμεσα σε συμμαθητές, αφού δεν εξετάστηκαν άλλου τύπου συμπεριφορές όπως η παροχή βοήθειας σε κάποιον άγνωστο. Είναι φυσικό ένα παιδί να συμπεριφέρεται υποστηρικτικά και με αλληλεγγύη προς ένα άλλο παιδί με τον οποίο υπάρχει συναισθηματική εγγύτητα αλλά στους ορισμούς της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς δεν τίθεται περιορισμός ως προς ποιος είναι ο αποδέκτης αυτής της συμπεριφοράς και ποια είναι η σχέση του με το πρόσωπο που προσφέρει βοήθεια. Εξάλλου, μία από τις βασικότερες αρχές της Κοινωνικής Ψυχολογίας είναι πως τα άτομα είναι πιο πιθανό να παρέχουν βοήθεια στα μέλη της ενδο- ομάδας απ' ότι στα μέλη της εξω-ομάδας (Hopkins et al., 2007).

Εξετάζοντας ενδελεχώς τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν, εντοπίζεται και ένας ακόμη περιορισμός στο εργαλείο αξιολόγησης της έδρας ελέγχου “The Nowicki-Strickland life-span locus of control scales”. Ο συνολικός δείκτης αξιοπιστίας υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες είναι μέτριος (.473) και ο δείκτης αξιοπιστίας της κλίμακας εσωτερικής έδρα είναι .166, γεγονός που υποδηλώνει χαμηλή συνοχή μεταξύ των ερωτήσεων.

Τέλος, ένας ακόμη πιθανός περιορισμός σχετίζεται με τα χαρακτηριστικά του δείγματος. Όλο το δείγμα της έρευνας προέρχεται από την Αττική, οπότε τα δεδομένα δεν μπορούν να γενικευθούν σε μη αστικό πληθυσμό.

Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Με σκοπό την υπερκέραση των περιορισμών που αναφέρθηκαν και τον εμπλουτισμό της υπάρχουσας βιβλιογραφίας τίθενται ορισμένες προτάσεις για μελλοντική έρευνα. Αρχικά, προτείνεται τα νέα εργαλεία αξιολόγησης της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς να περιλαμβάνουν ερωτήσεις με ευρύτερο περιεχόμενο όπως σχετικές με τον βαθμό ανταπόκρισης σε πρωτοβουλίες για ανθρωπιστικές δράσεις. Τα τελευταία χρόνια, η προσφυγική κρίση έχει αποτελέσει αφορμή για τη λήψη πρωτοβουλιών στα σχολεία σχετικά με τη στήριξη αυτού του πληθυσμού, ενώ παράλληλα καλλιεργείται και η φιλοκοινωνική συμπεριφορά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα παρουσίαζε να μελετηθεί εάν υπάρχει διαφορά στην εκδήλωση φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς προς οικεία και μη οικεία πρόσωπα και υπό ποιες προϋποθέσεις.

Επίσης, προτείνεται η ανάχνευση του κινήτρου πίσω από κάθε φιλοκοινωνική συμπεριφορά, δεδομένου ότι δεν είναι κατ' ανάγκη αλτρουιστική. Συγκεκριμένα, στο σχολείο ένας μαθητής μπορεί να λειτουργεί υποστηρικτικά προς ένα συμμαθητή του με τρόπους που περιγράφονται στο ερωτηματολόγιο (π.χ. «Κάνεις ησυχία για να μην ενοχλείς τους/τις συμμαθητές/ -τριές σου την ώρα του μαθήματος;») όχι απαραίτητα από πηγαίο ενδιαφέρον αλλά επειδή μπορεί να αναμένει αντάλλαγμα, όπως κάποια υλική ανταμοιβή από τον εκπαιδευτικό, μία πρακτική που παρατηρείται έντονα στο δημοτικό σχολείο. Στη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία συναντώνται τέτοια εργαλεία για ενήλικες, τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν στη δημιουργία αντίστοιχων κλιμάκων για παιδιά, όπως το εργαλείο “Prosocial Tendencies Measure” (Carlo & Randall's, 2002; Lampridis & Papastylilianou, 2017).

Ακόμη, προτείνεται η μελέτη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς ως ανεξάρτητης μεταβλητής. Συγκεκριμένα, σε μελλοντικές έρευνες θα μπορούσε να μελετηθεί εάν η φιλοκοινωνική συμπεριφορά αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ανάπτυξης ψυχοπαθολογίας με δεδομένο ότι σημαντικά ψυχικά και κοινωνικά οφέλη απολαμβάνει και το ίδιο το άτομο που την εκδηλώνει και όχι μόνο ο αποδέκτης (π.χ. νιώθει ότι είναι χρήσιμο μέλος της κοινωνίας και με τον ρόλο αυτό νοσηματοδοτείται η ζωή του). Αντίστοιχα, μία πρόταση για μελλοντική έρευνα είναι να εξετασθεί εάν σε σχολεία όπου φοιτούν μαθητές με αναπτυγμένη φιλοκοινωνική συμπεριφορά, το σχολικό κλίμα αξιολογείται ως πιο θετικό. Η πρόταση αυτή τίθεται γιατί τα παιδιά δεν είναι απλά

αποδέκτες του κλίματος του σχολείου που χτίζουν οι εκπαιδευτικοί αλλά το συνδιαμορφώνουν με την προσωπικότητα, τις επιλογές και τις συμπεριφορές τους.

Επίσης, προτείνεται κατά τη διεξαγωγή μελλοντικών ερευνών η συμμετοχή μαθητών από αγροτικές περιοχές ή από αστικές περιοχές με μικρότερο πληθυσμό, τόσο για τη σύγκριση των ευρημάτων των δύο πληθυσμών όσο και για την καλύτερη εκπροσώπηση του ελληνικού παιδικού πληθυσμού συνολικά.

Αναφορικά με τον αντιλαμβανόμενο γονεϊκό τύπο διαπαιδαγώγησης της μητέρας, προτείνεται να αξιολογηθεί και από τις ίδιες και στη συνέχεια να μελετηθεί εάν παρατηρούνται διαφορές ανάμεσα στον τρόπο με τον οποίο τον αντιλαμβάνονται τα παιδιά και την αξιολόγηση των ίδιων των μητέρων.

Ασφαλώς, πολύ σημαντική παράμετρο στη μελέτη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς αποτελεί και το σχολείο. Κατά αντιστοιχία με την αξιολόγηση του αντιλαμβανόμενου γονεϊκού τύπου διαπαιδαγώγησης της μητέρας, η αξιολόγηση του σχολικού κλίματος σε μελλοντικές έρευνες προτείνεται να πραγματοποιηθεί και από τους εκπαιδευτικούς. Επίσης, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αξιολογούν και τις φιλοκοινωνικές συμπεριφορές του συμμαθητών, καθώς επίσης και να ερωτώνται για τους τρόπους με τους οποίους προάγουν την αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της σχολικής κοινότητας.

Χρησιμότητα της έρευνας

Τέλος, θα προταθούν τρόποι αξιοποίησης των ευρημάτων της έρευνας στο έργο των ειδικών ψυχικής υγείας και των εκπαιδευτικών, καθώς και η συμβολή της έρευνας στον εμπλουτισμό της βιβλιογραφίας σχετικά με το ζήτημα της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς.

Αναφορικά με τη διάσταση της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο αξίζει να σημειωθεί πως αποτελεί μια ελάχιστα μελετημένη έως τώρα έννοια στον ελληνικό χώρο, ιδιαίτερα όσον αφορά την παιδική ηλικία. Συνεπώς, η παρούσα έρευνα συμβάλλει στην ανάδειξή της ως μία νέα διάσταση της προσωπικότητας των παιδιών που σχετίζεται με τον τρόπο που δρουν σε κοινωνικό πλαίσιο.

Τόσο από έρευνες που προαναφέρθηκαν όσο και από την παρούσα έρευνα φαίνεται πως είναι ανάγκη να προάγεται το θετικό σχολικό κλίμα μέσω της καλλιέργειας υγιών και υποστηρικτικών σχέσεων μεταξύ όλων των μελών της σχολικής κοινότητας και να τοποθετείται στον πυρήνα της κουλτούρας κάθε σχολείου ο αλτρουισμός.

Συνεπώς, από την έρευνα αυτή αναδεικνύονται αρκετοί από τους παράγοντες που συνδιαμορφώνουν τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά, οι οποίοι μπορούν να αξιοποιηθούν στο έργο των ειδικών ψυχικής υγείας και των εκπαιδευτικών.

Βιβλιογραφία

- Ahlin, E. M., & Antunes, M. J. L. (2015). Locus of control orientation: Parents, peers, and place. *Journal of youth and adolescence*, 44(9), 1803-1818.
- Andreou, E. (2004). Bully/victim problems and their association with Machiavellianism and self-efficacy in Greek primary school children. *British Journal of Educational Psychology*, 74(2), 297-309.
- Andreou, E. (2000). Bully/victim problems and their association with psychological constructs in 8-to 12-year-old Greek schoolchildren. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 26(1), 49-56.
- Antonopoulou, K., Alexopoulos, D. A., & Maridaki-Kassotaki, K. (2012). Perceptions of father parenting style, empathy, and self-esteem among Greek preadolescents. *Marriage & Family Review*, 48(3), 293-309.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: Author.
- Barhight, L. R., Hubbard, J. A., & Hyde, C. T. (2013). Children's physiological and emotional reactions to witnessing bullying predict bystander intervention. *Child development*, 84(1), 375-390.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *The Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56-95.
- Begue, L., & Bastounis, M. (2003). Two spheres of belief in justice: Extensive support for the bidimensional model of belief in a just world. *Journal of personality*, 71(3), 435-463.
- Besharat, M. A., Azizi, K., & Poursharifi, H. (2011). The relationship between parenting styles and children's academic achievement in a sample of Iranian families. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 15, 1280-1283.
- Bierhoff, H. (2007). Φιλοκοινωνική Συμπεριφορά. Στο: M. Hewstone & W. Stroebe (Επιμ.), *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία*. (397- 434). Αθήνα: Παπαζήση

- Brownell, C. A., Svetlova, M., & Nichols, S. (2009). To share or not to share: When do toddlers respond to another's needs?. *Infancy*, 14(1), 117-130.
- Carlo, G., & Randall, B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of youth and adolescence*, 31(1), 31-44.
- Cole, M. & Cole. R. S. (2001). Κοινωνική Ανάπτυξη στη νηπιακή ηλικία. Στο: *Η ανάπτυξη των παιδιών* (186- 259), Αθήνα: Τυπωθήτω- Γιώργος Δάρδανος
- Costa Jr, P. T., & McCrae, R. R. (1992). Four ways five factors are basic. *Personality and individual differences*, 13(6), 653-665.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 12(2), 79-98.
- Daly, B., & Suggs, S. (2010). Teachers' experiences with humane education and animals in the elementary classroom: implications for empathy development. *Journal of Moral Education*, 39(1), 101-112.
- Decety, J., & Yoder, K. J. (2016). Empathy and motivation for justice: Cognitive empathy and concern, but not emotional empathy, predict sensitivity to injustice for others. *Social neuroscience*, 11(1), 1-14.
- Denham, S. (1986). Social Cognition, Prosocial Behavior, and Emotion in Preschoolers: Contextual Validation. *Child Development*, 57(1), 194-201.
- Donat, M., Umlauft, S., Dalbert, C., & Kamble, S. V. (2012). Belief in a just world, teacher justice, and bullying behavior. *Aggressive Behavior*, 38(3), 185-193.
- Donat, M., Knigge, M., & Dalbert, C. (2018). Being a good or a just teacher: Which experiences of teachers' behavior can be more predictive of school bullying?. *Aggressive behavior*, 44(1), 29-39.
- Dovidio, J. F., & Piliavin, J. A. (2006). Schroeder, DA, & Penner, L. *The Social Psychology of Prosocial Behavior*, 210-213.
- Eisenberg, N., & Mussen, P. H. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*. Cambridge University Press.

Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here?. *School psychology review*, 32(3), 365-383.

Farrant, B. M., Devine, T. A., Maybery, M. T., & Fletcher, J. (2012). Empathy, perspective taking and prosocial behaviour: The importance of parenting practices. *Infant and Child Development*, 21(2), 175-188.

Fawcett, N., & Gullone, E. (2001). Preventive intervention for conduct disorder: Consideration of a novel approach involving animal-assisted therapy. *Department of Psychology, Monash University, Monash Victoria, Australia*.

Furnham, A. (2003). Belief in a just world: Research progress over the past decade. *Personality and individual differences*, 34(5), 795-817.

Giovazolias, T., Kourkoutas, E., Mitsopoulou, E., & Georgiadi, M. (2010). The relationship between perceived school climate and the prevalence of bullying behavior in Greek schools: Implications for preventive inclusive strategies. *Procedia-social and behavioral sciences*, 5, 2208-2215.

Gottman, J. (2011). Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών, Αθήνα: Πεδίο

Gordon, D., Nowicki, S., & Wichern, F. (1981). Observed maternal and child behaviors in a dependency producing task as a function of children's locus of control orientation. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 27(1), 43-51.

Gray, P. (2011). The decline of play and the rise of psychopathology in children and adolescents. *American Journal of Play*, 3(4), 443-463.

Hastings, P. D., McShane, K. E., Parker, R., & Ladha, F. (2007). Ready to make nice: Parental socialization of young sons' and daughters' prosocial behaviors with peers. *The Journal of Genetic Psychology*, 168(2), 177-200.

Hatzichristou, C., Stasinou, V., Lampropoulou, A., & Lianos, P. (2018). Adolescents' perceptions of school climate: Exploring its protective role in times of economic recession. *School Psychology International*, 39(6), 606-624.

Hewstone, M. & Stroebe, W. (2001) Προκοινωνική συμπεριφορά. Στο: Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία. (398-433), Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση

Hoffman, M. L. (2001). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge University Press.

Hogg, M. A. & Vaughan G.M. (2010). Φιλοκοινωνική συμπεριφορά. Στο: Κοινωνική Ψυχολογία. (658-700), Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg

Hopkins, N., Reicher, S., Harrison, K., Cassidy, C., Bull, R., & Levine, M. (2007). Helping to improve the group stereotype: On the strategic dimension of prosocial behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(6), 776-788.

Hudson, J. M., & Bruckman, A. S. (2004). The bystander effect: A lens for understanding patterns of participation. *The Journal of the Learning Sciences*, 13(2), 165-195.

Jolliffe, D., & Farrington, D. P. (2006). Development and validation of the Basic Empathy Scale. *Journal of adolescence*, 29(4), 589-611.

Καβούρη, Π. (1998). Το σχολικό κλίμα στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: ένας σημαντικός παράγοντας της αξιολόγησης και αποτελεσματικότητας της σχολικής μονάδας. *Παιδαγωγική επιθεώρηση*, 27.

Keshavarz, S., & Baharudin, R. (2012). The moderating role of gender on the relationships between perceived paternal parenting style, locus of control and self-efficacy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 32, 63-68.

Kleftaras, G., & Alexopoulos, D. A. (2015). Depressive symptomatology in Greek preadolescents: The role of parenting style perceptions. *Marriage & Family Review*, 51(6), 564-585.

Koth, C. W., Bradshaw, C. P., & Leaf, P. J. (2008). A multilevel study of predictors of student perceptions of school climate: The effect of classroom-level factors. *Journal of educational psychology*, 100(1), 96.

Lampridis, E., & Papastyliaou, D. (2017). Prosocial behavioural tendencies and orientation towards individualism–collectivism of Greek young adults. *International Journal of Adolescence and Youth*, 22(3), 268-282.

Lee, K., & Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and narcissism in the Five-Factor Model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual differences*, 38(7), 1571-1582.

Leontopoulou, S. (2010). An exploratory study of altruism in Greek children: Relations with empathy, resilience and classroom climate. *Psychology*, 1(05), 377.

Lihnou, K., & Antonopoulou, E. (2016). Pupils' participant roles in bullying situations and their relation to perceptions of empathy and self-efficacy. *Preschool and Primary Education*, 4(2), 291-304.

Luengo Kanacri, B. P., Eisenberg, N., Thartori, E., Pastorelli, C., Uribe Tirado, L. M., Gerbino, M., & Caprara, G. V. (2017). Longitudinal relations among positivity, perceived positive school climate, and prosocial behavior in Colombian adolescents. *Child development*, 88(4), 1100-1114.

Miller, D. T. (1977). Altruism and threat to a belief in a just world. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13(2), 113-124.

Moore, C., Barresi, J., & Thompson, C. (1998). The cognitive basis of future-oriented prosocial behavior. *Social Development*, 7(2), 198-218.

Nickerson, A. B., & Slater, E. D. (2009). School and community violence and victimization as predictors of adolescent suicidal behavior. *School Psychology Review*, 38(4), 218-232.

Nowicki Jr, S., & Duke, M. P. (2013). The Nowicki-Strickland life-span locus of control scales: Construct validation. *Research with the locus of control construct*, 2, 9-50.

Nudelman, G. (2013). The belief in a just world and personality: A meta-analysis. *Social Justice Research*, 26(2), 105-119.

Παπαστυλιανού, Α., Αλεξοπούλου, Γ., Δουλάμη Σ., Ταμπούρη, Σ. & Τσόλη, Χ. (2009). Τύποι πατρικής συναισθηματικής διαπαιδαγώγησης και πολυπολιτισμική συμβουλευτική. Στο: Μ. Μαλικιώση-Λοΐζου & Α. Παπαστυλιανού (Επιμ.), Συμβουλευτική Ψυχολογία στους άντρες. (σελ. 159-192). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παπαστυλιανού, Α., Γιοβαζολιάς, Α. & Τσίτσας, Γ. (2014). Η αλληλεπίδραση ατομικών και σχολικών παραγόντων σε σχολικό πολυπολιτισμικό περιβάλλον: προεκτάσεις σε θέματα συμβουλευτικής. Στο: Μ. Μαλικιώση- Λοϊζου & Α. Γιοβαζολιάς (Επιμ.). Συμβουλευτική Ψυχολογία: Εφαρμογές και Προκλήσεις (σελ. 265-284). Εκδ. ΠΕΔΙΟ.

Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality*, 36(6), 556-563.

Παυλόπουλος, Β. (2010). Αυτός ο κόσμος δεν είναι δίκαιος; Προέλευση και επιπτώσεις των πεποιθήσεων περί δικαιοσύνης. Στο: Σ. Παπαστάμου, Γ. Προδρομίτης, Β. Παυλόπουλος (Επιμ.), *Κοινωνική σκέψη, νόηση και συμπεριφορά*. (σελ. 581-612), Αθήνα: Πεδίο

Prochazkova, E., & Kret, M. E. (2017). Connecting minds and sharing emotions through mimicry: A neurocognitive model of emotional contagion. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 80, 99-114.

Pryor, B. J., Reeder G. D., Monroe A. E., Patel A. (2010). Στίγμα και φιλοκοινωνική συμπεριφορά. Στο: S. Sturmer & Snyder (Επιμ.), *Ψυχολογία της Φιλοκοινωνικής Συμπεριφοράς*. (σελ. 89- 117), Αθήνα: Πεδίο

Raskin, R. N., & Hall, C. S. (1979). A narcissistic personality inventory. *Psychological reports*.

Robin, M., & ten Bense, R. (1985). Pets and the Socialization of Children. *Pets and the Family*, 63.

Salmivalli, C. (2014). Participant roles in bullying: How can peer bystanders be utilized in interventions?. *Theory Into Practice*, 53(4), 286-292.

Salmivalli, C., Voeten, M., & Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40(5), 668-676.

Stavrinides, P., Georgiou, S., & Theofanous, V. (2010). Bullying and empathy: a short-term longitudinal investigation. *Educational Psychology*, 30(7), 793-802.

Sutton, R. M., & Douglas, K. M. (2005). Justice for all, or just for me? More evidence of the importance of the self-other distinction in just-world beliefs. *Personality and Individual Differences*, 39(3), 637-645.

Spector, P. E. (1988). Development of the work locus of control scale. *Journal of occupational psychology*, 61(4), 335-340.

Τάτση, Σ. (2017). *Δομή της κοινωνικής ταυτότητας, πίστη στο δίκαιο κόσμο και αυτοεκτίμηση των μαθητών της Ε' και ΣΤ' τάξης δημοτικού* (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία). Πανεπιστήμιο Πατρών/ Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πάτρα.

Thapa, A., Cohen, J., Guffey, S., & Higgins-D'Alessandro, A. (2013). A review of school climate research. *Review of educational research*, 83(3), 357-385.

Thompson, C., Barresi, J., & Moore, C. (1997). The development of future-oriented prudence and altruism in preschoolers. *Cognitive Development*, 12(2), 199-212.

Thompson, K. L., & Gullone, E. (2003). Promotion of empathy and prosocial behaviour in children through humane education. *Australian Psychologist*, 38(3), 175-182.

Tully, E. C., Gray, J. M., Goodman, S. H., & Nowicki Jr, S. (2016). Family correlates of daughter's and son's locus of control expectancies during childhood. *Early Child Development and Care*, 186(12), 1939-1951.

Twenge, J. M., Zhang, L., & Im, C. (2004). It's Beyond My Control: A Cross-Temporal Meta-Analysis of Increasing Externality in Locus of Control, 1960-2002. *Personality and Social Psychology Review*, 8(3), 308-319.

Χατζηχρήστου, Γ. Χ., Λυκισάκου Κ., Μπακοπούλου Α. (2011). Κοινωνική επάρκεια-Κοινωνικές δεξιότητες. Στο: Χ. Χατζηχρήστου (Επιμ.), «Κοινωνική και Συναισθηματική αγωγή στο σχολείο», Αθήνα: Τυπωθήτω

Vaish, A., Carpenter, M., & Tomasello, M. (2010). Young children selectively avoid helping people with harmful intentions. *Child development*, 81(6), 1661-1669.

White, S. F., & Blair, J. R. (2015). Psychopathy. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences: Second Edition* (pp. 451-456). Elsevier Inc.

Wolfradt, U., Hempel, S., & Miles, J. N. (2003). Perceived parenting styles, depersonalisation, anxiety and coping behaviour in adolescents. *Personality and individual differences*, 34(3), 521-532.

Ηλεκτρονικές πηγές

“The 13 dimensions of school climate measured by CSCI” National School Climate Center, δημοσιεύτηκε στο <https://www.schoolclimate.org/themes/schoolclimate/assets/pdf/measuring-school-climate-csci/CSCIDimensionChart-2017.pdf> και ανακτήθηκε στις 20/10/2018

“California Healthy Kids Survey”, California Department of Education, δημοσιεύτηκε στο <https://calschls.org/about/the-surveys/> και ανακτήθηκε στις 4/1/2020

Παράρτημα

Έγκριση άδειας για διεξαγωγή της έρευνας στις σχολικές μονάδες

Το τμήμα εκδόσεως με αναγνωριστικό σχέσης 1167 δεν βρέθηκε στο αρχείο.

ΕΝΗΜΕΡΩΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ και
ΕΝΤΥΠΟ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ ΓΟΝΕΑ για συμμετοχή
του παιδιού του μαθητή/τριας
σε μεταπτυχιακή έρευνα

Αγαπητέ Γονέα/ Κηδεμόνα,

Θα ήθελα να ζητήσω τη συγκατάθεσή σας προκειμένου το παιδί σας να συμμετάσχει σε μια έρευνα. Στην έρευνα αυτή καλούνται να συμμετάσχουν μαθητές Ε΄ και ΣΤ΄ τάξης. Η έρευνα αυτή πραγματοποιείται στα πλαίσια της μεταπτυχιακής μου εργασίας και έχει τον τίτλο «Προσωπικοί, οικογενειακοί και σχολικοί παράγοντες διαμόρφωσης της Φιλοκοινωνικής Συμπεριφοράς σε μαθητές Δημοτικού».

1. ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ: Σκοπός της έρευνας είναι να μελετήσει πώς αναπτύσσεται η φιλοκοινωνική συμπεριφορά στην παιδική ηλικία. Επίσης, θα διερευνηθεί πώς συνεισφέρει η οικογένεια μέσω της διαπαιδαγώγησης που ασκούν οι μητέρες και η εκπαίδευση μέσω του θετικού σχολικού κλίματος στην ανάπτυξη της φιλοκοινωνικής συμπεριφοράς.

2. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ: Τα στάδια της έρευνας είναι τα εξής: Αφού εξασφαλιστεί η συγκατάθεση της συμμετοχής παιδιών, θα συμπληρωθούν ορισμένα ερωτηματολόγια από τα παιδιά. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων θα πραγματοποιηθεί εντός σχολικού ωραρίου σε συνεννόηση με τον/την εκπαιδευτικό τάξης και τη διεύθυνση του σχολείου. Τα ερωτηματολόγια θα είναι σε έντυπη μορφή και ο χρόνος συμπλήρωσης υπολογίζεται σε περίπου δύο διδακτικές ώρες.

3. ΑΝΑΜΕΝΟΜΕΝΑ ΟΦΕΛΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ: Η συμμετοχή του παιδιού στην έρευνα είναι πολύτιμη καθώς θα βοηθήσει καθοριστικά στην υλοποίησή της. Τα αποτελέσματα της έρευνας θα φανούν χρήσιμα στο μέλλον σε εκπαιδευτικούς και σε ειδικούς ψυχικής υγείας καθώς η έρευνα αυτή φιλοδοξεί να συμβάλει στην ελληνική βιβλιογραφία που μελετά τη φιλοκοινωνική συμπεριφορά στην παιδική ηλικία καθώς επίσης και στη διαμόρφωση προγραμμάτων αγωγής υγείας στο σχολείο για την προώθηση της αλληλεγγύης και της ενσυναίσθησης. (Σε κάθε περίπτωση και εφόσον ζητηθούν, τα αποτελέσματα της έρευνας θα είναι διαθέσιμα στους συμμετέχοντες).

4. ΠΙΘΑΝΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ / ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ: Οι πιθανοί κίνδυνοι λόγω της συμμετοχής του παιδιού σας στην έρευνα εκτιμάται ότι είναι ελάχιστοι. Υπάρχει το ενδεχόμενο το παιδί να νιώσει κάποιο άγχος ή ανησυχία κατά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων στην τάξη. Για να προληφθεί αυτό, πριν ξεκινήσει η διαδικασία, η ερευνήτρια θα διαβεβαιώσει τους συμμετέχοντες μαθητές ότι μόνο εφόσον επιθυμούν θα συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια (ότι δηλαδή η συμμετοχή τους είναι εθελοντική). Επιπλέον, οι συμμετέχοντες μαθητές θα διαβεβαιωθούν ότι μπορούν να διακόψουν τη συμμετοχή τους στην έρευνα όποτε το επιθυμήσουν και ότι μπορούν να μην απαντήσουν σε ερωτήσεις που τυχόν τους κάνουν να νιώθουν άβολα, χωρίς καμία συνέπεια.

5. ΑΝΩΝΥΜΙΑ / ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ: Τα δεδομένα που θα συλλεχθούν από το παιδί σας είναι εμπιστευτικά. Μόνον η ερευνήτρια θα δει τα ερωτηματολόγια τα οποία θα είναι ανώνυμα. Αντί για ονόματα, στα ερωτηματολόγια θα χρησιμοποιηθούν κωδικοί. Οι συμμετέχοντες/-ούσες μαθητές/-τριες θα ενημερωθούν ότι οι απαντήσεις τους θα είναι εμπιστευτικές. Τα ερωτηματολόγια που χρησιμοποιούνται στην έρευνα έχουν δημιουργηθεί από ερευνητές στο εξωτερικό και έχουν χρησιμοποιηθεί και σε άλλες ελληνικές έρευνες αφού προσαρμόστηκαν κατάλληλα. Για τη χρήση τους στην έρευνά μου έχω λάβει άδεια. Τέλος, τα αποτελέσματα της έρευνας είναι πιθανόν να δημοσιευθούν σε

επιστημονικά περιοδικά ή/και να παρουσιαστούν σε συνέδρια και η ανωνυμία των συμμετεχόντων θα τηρείται. Η έρευνα έχει εγκριθεί από το Διοικητικό Συμβούλιο του Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ (ημερομηνία έγκρισης: /3/2019).

6. ΑΡΝΗΣΗ / ΑΠΟΣΥΡΣΗ: Μαζί με το έντυπο που διαβάζετε, σας έχει σταλεί και το έντυπο συγκατάθεσης του παιδιού το οποίο το παιδί θα υπογράψει εφόσον συμφωνεί να συμμετάσχει στην έρευνα. Το παιδί σας έχει δικαίωμα να αρνηθεί τη συμμετοχή του ή/και να αποσυρθεί από αυτή σε οποιοδήποτε στάδιο της. Αυτό μπορεί να γίνει ακόμα και αφού έχει υπογραφεί το έντυπο συγκατάθεσης από εσάς και το παιδί σας.

7. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ: Θα το εκτιμούσα εάν επιστρέφατε τον φάκελο με όλα τα έντυπα συγκατάθεσης ακόμα και αν δεν επιθυμείτε να συμμετάσχετε στην έρευνα. Θα γνωρίζω έτσι ότι τον παρέλαβαν όλοι σε όσους στάλθηκε. Σε περίπτωση που έχετε ερωτήσεις σχετικά με την έρευνα, μπορείτε να μου τηλεφωνήσετε στον αριθμό 6939697169 ή να επικοινωνήσετε με την επιβλέπουσα της έρευνας Καθηγήτρια του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ντόνας Παπαστυλιανού στο τηλέφωνο 210 727 7720.

Παρακαλώ βάλτε ✓ στα κουτάκια που ισχύουν για εσάς και συμπληρώστε όλα τα πεδία –βάλτε το έντυπο συγκατάθεσης στο φάκελο, κλείστε τον και στη συνέχεια **στείλτε με το παιδί σας το φάκελο πίσω στο σχολείο.**

☐ Δηλώνω υπεύθυνα ότι αποδέχομαι τη συμμετοχή του παιδιού μου στην έρευνα. Το παιδί μου διατηρεί το δικαίωμα να αποσυρθεί από τη διαδικασία της έρευνας σε οποιοδήποτε στάδιο της διεξαγωγής της.

☐ Θα ήθελα περισσότερες πληροφορίες για την έρευνα πριν αποφασίσω για το εάν θα συμμετάσχει το παιδί μου στην έρευνα. Τηλεφωνήστε μου στον παρακάτω αριθμό:

(παρακαλώ συμπληρώστε με ΚΕΦΑΛΑΙΑ γράμματα).

Ονοματεπώνυμο ΓΟΝΕΑ/ΚΗΔΕΜΟΝΑ:

.....

Υπογραφή:.....

Ονοματεπώνυμο ΠΑΙΔΙΟΥ:

Ημερομηνία:

Με εκτίμηση,

Καρακούση Ελένη

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΠΜΣ «Εφαρμοσμένη Ψυχολογία Παιδιού και Εφήβου»

Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Έντυπο συγκατάθεσης συμμετοχής μαθητή/τριάς σε μεταπτυχιακή έρευνα και ενημερωτικό σημείωμα

Αγαπητέ/η μαθητή/-τρια,

Σε αυτό το έντυπο θα διαβάσεις κάποιες πληροφορίες που θα σε βοηθήσουν να αποφασίσεις εάν θέλεις να συμμετάσχεις σε μία έρευνα.

Η συγκεκριμένη έρευνα πραγματοποιείται στα πλαίσια του μεταπτυχιακού στο οποίο φοιτώ και μελετά τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά της ηλικίας σου εκδηλώνουν τη διάθεσή τους για προσφορά και αλληλεγγύη, όπως επίσης και τον ρόλο που παίζει σε αυτή τη συμπεριφορά το κλίμα στο σχολείο και ο τρόπος με τον οποίο οι μητέρες μεγαλώνουν τα παιδιά τους. Για να συμμετάσχεις στην έρευνα, θα χρειαστεί να απαντήσεις σε ορισμένες ερωτήσεις.

Αυτή η διαδικασία θα πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια μίας σχολικής ημέρας και θα διαρκέσει περίπου δύο διδακτικές ώρες. Για την ακριβή ημερομηνία θα σε ενημερώσει ο/η δάσκαλός-α σου. Επίσης, χρειάζεται να γνωρίζεις ότι έχεις το δικαίωμα να σταματήσεις τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου οποιαδήποτε στιγμή ή να μην απαντήσεις σε κάποια ερώτηση που θα σε κάνει να αισθανθείς άβολα. Πριν την έναρξη της διαδικασίας, θα δοθούν ακριβείς οδηγίες και θα έχεις τη δυνατότητα να ζητήσεις διευκρινίσεις. Για να συμμετάσχεις στην έρευνα πρέπει να συμφωνήσουν και οι γονείς σου, οι οποίοι θα συμπληρώσουν και αυτοί ένα έντυπο σαν και αυτό. Δεν θα σου ζητηθεί να συμπληρώσεις το όνομά σου στο ερωτηματολόγιο.

Συμπλήρωσε με Χ εάν θέλεις ή δεν θέλεις να συμμετάσχεις στην έρευνα.

☐

Συμφωνώ να συμμετάσχω στην έρευνα.

☐

Δεν συμφωνώ να συμμετάσχω στην έρευνα.

Όνομα:..... Επίθετο:.....

Ημερομηνία:.....

Σχολείο:..... Τάξη:.....

Σ' ευχαριστώ πολύ!

Καρακούση Ελένη